

6741

631.3

U-15

2011

182002

33
5

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱԼԽՈՍԵԱՆ

ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿԻ ԱԼՒՈՍԸ

Ա. ՄԱՍ

ԴԱՇՏԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐ

ԱՐՏԱՏՊԱԿ

«Ազգագրական Հանդիսից»

Թ Ի Փ Լ Ի Ս

Պատրիարքական Գրատնայի | Типография М. Д. Ротинянца,
Голов. пр., д. № 41.
1898

631.3

Ս-15

42

152

630
70-ՍԱ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՄԱԼԽՈՍԵԱՆ

ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿԻ ԱԼՔՈՍԸ

Ա. ՄԱՍ

ԴԱՇՏԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐ

Дорожно-железнодорожное издательство, Тифлис, 1908 год.

Ա Ր Տ Ա Տ Պ Ա Ն

«Ազգագրական Հանդիսից»

Թ ի Փ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Դ. Ռոտինյանցի || Типография М. Д. Ротинянца,
Голов. пр., д. № 41.
1898

16856

ՏՄՈՒԴՆԱ ԴԻՎՈՋՆՈՐ ՏՄԻ

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 21 Сентября 1898 года.

ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿԻ ԱԼՒՐՍԸ

Մի-երկրորդ խօսք

Կամենալով հայ գիւղացու ամբողջ կեանքն իւր ստացուած քով նկարել ու նկարագրել՝ աշխատութեանս համար նիւթ ընտրեցի Ջաւախքը: Այս անգամ ամիտի կերպով ամբողջացրած տալով հասարակութեանը, մանաւանդ ազգագրագէտներին, միմիայն մի մասը «ԴԱՇՏԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԸ», կաշխատեմ այսուհետեւ տալ և միւս մասերն, ինչպէս՝ անաչին գործիքները, արհեստական գործիքները, ամանեղէնները, կարասիները, շորերն ու զանազան տեսարաններ գիւղական կեանքից, իւրաքանչիւր մասն ամիտի, ամբողջացրած:

Այնտեղ, ուր հարկաւոր եղաւ չիչեցի և Շիրակի ու Ախալցխայի գաւառի մասին, որոնց տարբերութիւնը Ջաւախքից գրեթէ ոչինչ է: Գործիքների անունները գրական լեզուով են. մօտին գրած է և ժողովրդականը *):

ՄԻՔԱՆԻ ԽՅՔ ԶԱՆԵՔԻ ԳԱՇՏԱՅԻՆ ԳԱՐԱՊՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

I.

Յ Ա Ն Ո Յ

Երբ անց են կենում ձմեռային երկար ամիսները, հարաւային հողմերը փչում, հալեցնում են սառած երկրի երեսը, վարնան գունները բացում են ամեն կողմից՝ գիւղացին դուրս է հանում գոմից իւր գրաստներին, տանում ձիւնի ջրերից խոխոջացող մօտակա

*) Ժ. ժողովրդական, թ. թուրքերէն, ա. արչին, վ. վերջի

առուակը ջրում, խամից հանում. մի քանի օրից, երբ տաքութիւնն ընկնում է գետին, դուրս է հանում 5 ամիս գոմում փակուած գոմէշներին, բակում *) ճակատներին մի-մի կարմիր ձու տրաքացնում, լուծը դնում ուսերին և դուրս հանում: Հինգ ամիս կապուած, լոյս չտեսած, վայրենացած գոմէշները քիթը քամի մտած գիժ հորթի նման չափս ընկնելով վազում են դէս ու դէն, մինչև լոգնիլները, խամալները. **) ապա տէրն առաջ է խառնում նրանց, ձիպտը ձեռին քշում տուն, լուծը թողնում, ցաւած ոտքերին աղաջուր անում, տրորում, չիւում, խամից հանում և լծելու համար պատրաստում:

Գրաստներին աղալէս վարժեցնելու հետ միասին գիւղացին միւս կողմից, շինում կամ նորոգում-կարկատում է իւր գործիքները:

Եւ երբ ամեն բան պատրաստ է՝ նա առնում է սերմնացուն, գնում գիւղի էրէցի մօտ, գլխարկը հանում, չոքում օրհնել տալիս, բերում, խառնում ամբարում եղած հացահատիկին. ապա բառնում կոռնի սալին արօրները, ջուալով սերմնացու հատիկը, գրաստները պաշար խուրձով խոտն՝ առաւօտ վաղ գնում դաշտ: Արտում մաճկալը սերմնացանը գործը չսկսած չոքում է Ամենակալի առաջ սրտաբուղիս աղօթում, խնդրում Նրա աջակցութիւնը, Տիրամօր միջնորդութիւնն, իւր հատիկն ու դարձը Նրան լանձնում, ապա դոգնոցի պէս կապում դաստառակը մէջքից, սերմնացուն լցնում մէջը, ցանում: Բայց նախ քան ցանելը, նա արտը բաժանում է կորիների, (մարգերի), որ ցանելու համար հեշտութիւն լինի, և ապա աչնուհետ սկսում է վարել արտը.— լծում է արօրները, մաճից ինքը բռնում, հօտաղին նստեցնում հորիկի ուսին ու «գործը» սկսում արտի մի լարմարաւոր ականջից:

Վարում է մինչև կէսօր, կամ ինչպէս իրենք են ասում՝ ցորեկ դառնալը. կէսօրին թողնում է գրաստներին, խօտը դնում առաջները, կերակրում, ապա մօտիկ առուակը տանում ջրում, քիչ էլ հանգիստ տալիս, ու նորից լծում. վարում է մինչև արևի մայր մտնիլը. արևը մայր մտնելիս նա թողնում է, արօրները գցում եզներին ուսին հակառակ կողմով, գալիս է տուն, գիշերը կենդանիներին մինչև լոյս կերակրում (2 անգամ, մէկ երեկոյեան, մէկ էլ առաւօտեան շատ վաղ), ու նորից գնում արտը:

Այսպէս շարունակում է վարել մինչև ցանքի վերջանալը: Ինքըստինքեան, այն տեղերը, որ դաշտավայր են, աւելի շուտ են

*) Բակ ասում են Զաւախքում նախասենեակին:
**) Երբ երկար ման չգալուց շատ են ման գալիս և ոտքերին ցաւ զգում՝ դրան ասում են խամալ:

սկսում ցանքն և աւելի շուտ էլ վերջացնում. իսկ այն տեղերը, ուր լեռնային է՝ աւելի ուշ. սովորաբար ցանքն սկսում է մարտի 15-ից, տևում մինչև մայիսի 15-ը, երկու ամիս:

Այն արտերը, որ աւելի բարձր դիրք ունին և ցուրտ կլիմայ՝ ցանում են գարի, իսկ այն արտերը, որ աւելի ցածր դիրք ունին և տաք կլիմայ՝ ցանում են ցորեն. բաղի այդ հերկերը ¹⁾ գրեթէ բոլորն էլ ցանում են ցորեն, խողանները ²⁾ գարի. այդ առաւելութիւնը ցորենին տալիս են նրա համար, որովհետև նա աւելի տաք կլիմայ և սարարտ հող է պահանջում:

Ցորենն աւելի առաջ են ցանում քան գարին. սակայն գարին աւելի շուտ է հասնում՝ քան ցորենը ³⁾:

Երբ վերջանում է գարու ու ցորենի ցանքը՝ ցանում են կտաւ — հատն ու լամիկը:

Կտաւհատից ստանում են ձէթ և գոմէշների համար ձմեռուայ կոպտոն ⁴⁾, իսկ լամիկից ձէթ (աւելի ընտիր, քան կտաւհատի ձէթը), քիչ էլ կոպտոն, բայց ամենակարևորը՝ աւել. այդ աւելներով գիւղացիք տարին-տասներկու ամիս աւելում, մաքրում են իրենց տունն ու դուռը: Աւելը դուրս է գալիս լամիկի ցօղունից ⁵⁾:

Կտաւհատն ու լամիկը չնայելով, որ ամենից ուշ են ցանում, սակայն ամենից շուտ նրանք են հասնում:

Զաւախքում աչնանացան չկալ, որովհետև ձմեռը խիստ ցուրտ է լինում և սառնամանիքը հասնում է գետնի խորքը, որն սերմնացու հատիկը մրտում, փճանում է:

Որովհետև Զաւախքի արտերը ջրաբեր չեն, և ամառն էլ շատ

1) Հերկ կոչում է այն արտը, որ մի տարի առաջ լունիս-լուսին ամսին հերկում, պատրաստում են միւս տարուան ցանելու համար:

2) Խողան այն արտն է, որ 1-2 տարի ցանուել է, էլի ցանուում է առանց հանգիստ տալու:

3) Այդ նմանութեամբ մի փոխաբերական դարձուածք կայ, որ աղջկայ շուտ հասնելու և տղայի ուշ հասնելու համար ասում են, «աղջիկը որ կայ՝ գարի է»:

4) Երբ կտաւհատի հատիկներից հանում են ձիթահանքում ձէթ՝ նրանից մնացած բուսական մասը կոչում է կոպտոն:

5) Երբ լամիկի արտն հասնում է, արտի տէրը իմաց է տալիս իւր մօտիկ բարեկամներին, որ գնան աւել քաղելու. կանայք վաղ հաւաքում են արտը, և սկսում արմատից ամբողջովին հանել ցօղունը հատիկներով: Այդ ցօղունները խուրձ կապած մինչև աշուն չորացնում են. ապա աչնանը սղկում են (ծեծում են) թակերով, (փայտ, որով բուրդն են թակում լուանալիս), հատիկը ցօղունից բաժանում, արտի տիրոջը տալիս, իսկ ցօղունն իրենց համար աւել կապում:

լաճախ երաշտ է պատահում՝ այդ պատճառով նախ քան վարելը ցանում են, որ վարելու ժամանակ հատիկը զլորուի, ախօսի մէջ աւելի խոր թաղուի, երաշտից չփնասուի:

Երբ արտը ցանում-վարում են՝ նրա երեսի կոշտերը խորդու բորդը, դերբուկները հարթացնելու համար լծում են տափանը, վրան միքանի հողով կանգնում, որ աւելի ծանր լինի, և հարթացնում-տափնում են արտը:

Արտը տափնելուց լետու նրա երեսին մնացած քարերը հաւաքում են, դարսում արտի մէջ միքանի տեղ, որ կոչւում է ղոռդ: Զաւախքում շատ քիչ արտ կայ, որ քարից ու ղոռդից ազատ լինի:

Մեծ ընտանիքները ցանում են 30-50 սումար *), (գարի և ցորեն միասին). միջակները 10-20, իսկ աղքատները՝ 1-4 սումար հազիւ:

Չնայելով Զաւախքում այդքան շատ են ցանում՝ սակայն այնքան չեն ստանում, որքան Շիրակում: Շիրակում մէկին ստանում են առնուազը 5. սովորաբար 6-8ը. իսկ այստեղ մէկին՝ 3-4, առատ տարին մինչև 5. Երբեմն այնպէս է պատահում, որ մէկին հազիւ է ստացւում 2:

Պողաբերութեան այդպէս սակաւ լինելն ունի իւր պատճառները. նախ ինքը հողը, որ միմիայն սև չիւրտ է, ոչինչ կաւալին մաս չունի մէջը, երկրորդ երկրի ցրտութիւնն է, որ չի կարող բոյսը լաւ հասնիլ, երրորդ հողի ոյժից ընկնելն է և վատ մշակութիւնը. ուղիղ 70 տարի է, ինչ կարնից (Բասէնից) գաղթած ժողովուրդը միենոյն կերպով վարում է հա վարում, առանց հանգիստ տալու և պարարտացնելու. չորրորդ, երաշտն ու շատ անգամ էլ բարնանային սաստիկ չորդ անձրևներն են, որ հատիկը խեղդում-փտեցնում են հողի մէջ. հինգերորդ, վերջապէս սերմի չփոփոխելը. երկիրը սիրել է սերմը թէ ոչ, սերմը լաւն է, առողջ է, թէ ոչ՝ դրան նշանակութիւն դեռ չեն տուել, դեռ չեն մտածել, միշտ մրենոյն սերմն են ցանում, մինչդեռ փորձուած է, որ փոփոխած (օրինակ Չլղըրից կամ Շիրակից բերած) սերմն երբ ցանել են աւելի լաւ պտուղ են ստացել:

Մինչդեռ մէկ կողմից արտերն ուժասպառ մնում են՝ միւս կողմից հայ գիւղերն աղբերի դէղերի մէջ խեղդւում են. նրանք միմիայն աղբում պարարտացնում են մօտակալ արտերը, որոնք կոչւում են աղբին:

*) Մի սումարը 16 կոգ է. ցորենի կոգը 50 ֆ. է, գարու կոգը 40 ֆ.

Բացի այդ պատճառներից կան բնութեան արձաւիրքները, որ քիչ չեն լացացնում աշխատաւոր հայ-գեղջուկին:

Գրանք են երաշտը, մուկը, կարկուտը, եղեամբը, որդը, և մորեխը:

Շատ անգամ ամառը չաքաթներով երկինքը կապում է, անձրևի կաթիլ ներքև չի ընկնում, ցանքսը կարճ մնում, տեղն ու տեղը ոչնչանում է. և եթէ ժամանակն անցնելուց լետու անձրև էլ գայ՝ նշանակութիւն չի ունենայ, քանի որ արդէն բոյսի հատերն ամրացած են լինում:

Մուկը, որ լաճախ անթիւ քանակութեամբ առաջ է գալիս արտերում, կտրում ոչնչացնում է ողջ ցանքսը, հասկերը կրում գետնի տակի ծակերը լցնում, հաշանը կտրատում անպէտք դարձնում. լինում են այնպիսի արտեր, որ ամենեին տէրը մօտ չի գնում, որովհետև մնացած մասը գերանդի չի բռնում:

Կարկուտը օգոստոսի վերջերին, Աստուածածնայ տօնի մօտերքը միքանի ժամում խփում, տանում է ողջ ցանքը:

Իսկ այն տարիները, որ աշնանային եղեամբներն ամառուանից են իջնում՝ բոլոր ցանքը, մանաւանդ սարոտ տեղերում, մրսեցնում, խոտ են դարձնում:

Այս պատահարների դէմ գիւղացին ոչինչ հնար չունի. ոչ փոխադարձ ապահովող ընկերութիւն կայ, ոչ արտերն ապահովցնել կայ, ոչ էլ մկան դէմ դեղ գործ ածել կայ:

Գիւղացու միջոցն իւր աղօթքն ու երկրպագութիւնն է. երբ երաշտը երկար է տևում, գիւղում ժողովարարութիւն են անում, մատաղ անում, աղքատ-ուքատին բաժանում. կամ խաչ ու աւետարան, Տիրամօր պատկերն ու խաչվառը դուրս հանում, թափօր կատարում:

Շատ անգամ էլ գնում են թուրքերի գոռերը քանդում, ամբողջ կմախք, կամ զանգ դուրս հանում, տանում ջուրը գցում, որ անձրև գայ:

Պատմում են, իբր թէ երաշտի առաջ գալը «գիւր-անելուց է»: Հարուստ սովորաբարներ, որոնք ահագին քանակութեամբ շտեմարանած հաց են ունենում՝ թուրք մուլլայի, կամ դէվրիշի գիր են անել տալիս, դնում իշու ծնօտի կամ գանգի մէջ, այդ գանգը դնում ծառի կատարին. այդտեղից իշու չանէն սկսում է մարդկանց համար անլսելի ձայնով դռալ, երկինքը կապել. ճարպիկ մարդիկ գանում են չանէն, ջուրը գցում, միջի գիրն այրում, երկինքը կապանքից արձակում:

Բնութեան պատահարներից ամենասակաւ պատահողը մորեխն է. մորեխն այստեղ երբեք չի կարող աճիլ. որովհետև նա իւր ձուած

բառնալը ահագին ժամանակ է խլում, բացի այդ՝ առաւօտ շատ վաղ լծում են, երեկոյեան շատ ուշ թողնում:

Հերկելու ժամանակամիջոցն ընդհանրապէս կոչում է հերկոց-իսկ գութանի հերկի վերաբերմամբ մասնաւորապէս՝ «գութնոց»:

Գութանաւորի մէջ ամենապատուաւոր տեղը բռնում է մաճկալը, նրան են հնազանդում ու հպատակում բոլորը, նրա կարգադրութեամբ են լծում ու թողնում, նրա թելադրութեամբ են հօտաղները գիւղից գառ ու հաւ գողանում, գութանը (արտը) տանում, մորթում, ուտում:

Ոչ մի ժամանակ երկրագործի կեանքը դաշտում (պարապմունքի ժամանակ) այնքան ուրախ չէ՝ որքան գութնոցին: Գութնոցը գիւղական հովուերգութիւնն է. այնտեղ ասում են խողեր, սրախօսութիւններ, հանելուկներ, հօրովէլներ, և այլն. գութնոցին, ամբողջ ժամանակ հօտաղների բերանից հօրովէլն անպակաս է և կասես գրաստներն զուարթացած հօրովէլից աւելի սիրով են քաշում լուծը:

Հօրովէլները խիստ համեմուած են լինում զանազան այլաբանական կամ ուղղական սրախօսութիւններով:

Օր. հէնց որ մի նորատի հարս կամ ջահէլ աղջիկ է անց կենում՝ իսկոյն սկսում են.

«Ալ է, ապաւոր է'է'է'»,

«Կալ է կապաւոր է.

«Ըռ ջիկ է, գըռ ջիկ է,

«Ինքը դըմբըռ ջիկ է,

«Մեր մաճկլին

«Գրկելու խարճիկ է,

«Հօ'տաղ, հօ'օ'օ'...»

Կամ թէ չէ.

«Գութանն ընկաւ փոսը'ը'ը',

«Շաղը զարկեց ախօսը.

«Ալ կապաւոր աղջիկ,

«Գամ կուշտդ կանգնեմ,

«Թչերդ պագնեմ,

«Հօ'տաղ, հօ'օ'օ'...»

Սե ում համար ասէք, որ սեռի ու դասակարգի համար ասէք, որ չարածճի հօտաղները հիւսած չունենան ազգային այդ թէև ավիեղ-ցիկեղ բաց համով-հոտով հօրովէլները:

Եթէ պատահում է, որ գութանը հերկում է ճանապարհի վրայի արտ՝ ճանապարհորդի առաջ կտրում են հօտաղները գութանը:

դուրս եկած ժամանակ և մինչև նուէր չեն ստանում, գութանը ճանապարհից չեն հեռացնում:

Հերկոցը դեռ չվերջացած՝ վրայ է հասնում, խոտհարը, կամ ինչպէս իրենք են ասում չայիրոցը:

Այն գիւղերը, որոնք չայիր ունին՝ նախ քան հունձը բաժանում են մասերի, ապա վիճակ ձգում, ու սկսում հնձել: «Գերընդուոր տղամարդիկը» շարում են չայիրի երկարութեամբ ու լայնութեամբ, տակից այնպէս մաքուր հնձում դեռ չհասած խոտը, որ կասես մկրատով խուզած լինի:

Խոտը հնձելուց լետոյ (ինչպէս գարին ու ցորենն են անում) անմիջապէս չեն հաւաքում, այլ լասերը թողնում են մի քանի օր արևի տակ չորանալու, ապա հաւաքում, կազմում են կոպնաներ (КОПНА), այդ կոպնանեներից պարան գցում եղներով քաշում մի տեղ՝ եղըներ դնում: Սև երբ բոլոր հունձը վերջանում է՝ լծում են որանի սայլերը, խոտը կրում խոտնոցը, թալա (թ.) (մեծ, երկարասև շէջ) դնում, վրէն կտուրածն շինում, քարերով պնդացնում, որ քամին չտանի, անձրևը մէջը չանցնի:

Չայիրոցի ժամանակամիջոցում հնձում են և այն արօրները, որ խոտ է բսած լինում:

Մօտենում է քաղը. այդ ժամանակը գիւղացու այնպիսի ծանր ժամանակն է, որ նա գլխեր-ցերեկ հանգիստ չունի, քունը նրա համար բառիս բռն նշանակութեամբ մի իղիալ է. իրենք ասում են. «Կսման ժամանակ մարդ քիչ կմնայ, թէ մեռելը տեղէն հանէ, դատեցնէ» (աշխատացնել):

III.

Ք Ա Ղ Ո Յ

Չայիրոցը դեռ չվերջացած վրայ է հասնում քաղը կամ քաղոցը: Գիւղացին լծում է սայլը, վրան նստացնում իւր հարսին, աղջկան, մեծին ու փոքրին և տանում արտը: Գիւղում մնում են միմիայն խապուխաս անող կանայք, ծերերն ու պառաները:

Նրիտասարդը պսպղուն գերանդին ձեռն առած հնձում է, պատանին եղանը ձեռում քաղած լասը հաւաքում, եղան անում, փուլու է շինում, իսկ սրանց ետևից ջահիլ աղջիկն ու մանկամարդ կիներ, կամ ծերունին փոցխ են անում:

Հնձում են մինչև ժամը 8-ը կամ 9-ը, նստում մի փոքր նախա-

ճաշ են անում, նորից հնձում են մինչև կէս օր, ահա գալիս է արտի հացը, որ կամ տունը մնացած ձերուներն ձիուն բարձած է բերում, կամ արտից մի զոյգ եզ են տանում, խուրջինով («հացը») գցում ուսերին բերում, կամ ինքը տանտիկինը ուսած տանում է: Հաւաքում են հացի շուրջը, «ճօտաղ նստում» *), ախորժակով ուտում բրդած ապուրը, ապա մածուկը ջրխընում (այսինքն ջրախառն անում), բրդում, խղմեցնում, զգալներն առնում, ընկնում ջանին. վերջը պանիր-հացով կերածները կնքում, կուշտ ջուրը վրէն խմում, պառկում փուլողների կամ եղընների տակ մի ժամի չափ հանգստանում, ու նորից աշխատում: Երեկոյեան սալը լծած, փոցին ու եղանը, կէտերն ու կուժը վրէն բարձած գալիս են տուն, ընթրիքը վայելում, ժամը 9-ին պառկում քնելու, միւս առաւօտ 3 կամ 4 ժամին վաղ վեր կենալու:

Այսպէս շարունակում է մինչև հնձի վերջանալը:

Որպէսզի սովորական տրեխները չչորանան երաշտից և նրանց սաքերը չսեղմեն, չցաւեցնեն՝ քաղցի համար լատկապէս աղաջուրը դնում պատրաստում են տրեխացու կաշի, որ կոչւում է հասրը: Այդ կաշին աղաջրից հանելուց լետոյ փափկացնում են իւղով ու ճարպով, աւելի սըմառւամա (լաւ) կարում, հագնում, որը իսկի չէ չորանում:

Արտը հնձելուց լետոյ կոչւում է խողան:

IV.

Կ Ա Ղ Ո Յ

Քաղցը վերջանալու պէս սկսում է կալցը:

Նախ քան կալն սկսելը՝ կալի տեղը չարդում են (դարման փուում), մի-երկու շաբաթ թողնում, մինչ չարդի գետնին կաշիւը, ապա որանի սալերը լծած գարին ու ցորենը բերում կալն են թափում, կալ անում, լծում են կամերը քշում, մանրացնում կոլորած փռած որանի երեսը. երբ վերի երեսը մանրում է, եղանով շուռ են տալիս միւս երեսը. այդ էլ երբ մանրում է՝ նոր մէկից են

*) Հօտաղ նստել ասում են շրջանաձև նստած դրութեան. նստողները աջ ծունկը ծռում դնում են ձախի տակ, ձախ ոտքը դէպի դուրս մեկնում, ձախ ձեռք կախած պահում, աջ ձեռով ուտում. միւսն էլ նստում է առաջինի ծնկի ու ոտի առջև:

շուռ տալիս, և սա այնքան է կրկնում, մինչև որանը մանրում է, այլ ևս եղանի չի գալիս. մի քանի անգամ էլ դարձնում են կալի-թիով, ապա երբ կալը կատարեալ մանրում է՝ լծում են կապտոնը, քաշում թեղ անում: Կապտոնի կամ կալքաշի տակի մնացածը ցախաւելով աւելում են հարսներն ու աղջկները. այդպիսով բոլոր կալը թեղ են շինում և նոր կալ ձգում:

Երբ թեղին հակառակ ուղղութեամբ փչում է քամին՝ գիւղացին առնում է հօսելին ձեռը, մալամէն (դարմանն ու հատիկը իրար հետ խառն) տալիս է քամուն. քամին չարդը տանում է, հատիկը ներքև թողնում. այսպիսով գիւղացին բաժանում է հատիկը չարդից, շեղջ կալմում, որ կոչւում է թէճ: Յետոյ առնում է թէճի-թին, էրնում է թէճը, չարդի մանրունքը, փոշին կամ, ինչպէս իրենք են առում, մղեղը ջուրում է հատից. ապա կանչում հարս ու աղջկան. նրանք խախալները (մաղի տեսակ) ձեռներին կանգնում են թէճի կողքին, մաղում բոլոր թէճը, մաքուր հացահատիկ ստանում: Այդ հացահատիկը լցնում են ջուրալները, կրում ամբարը:

Այդ կերպ ձեծում են երկրորդ կալը, երրորդ կալը... մինչև վերջանալը. կալ կալ, որ մինչև 10 սալ որանից է լինում, կալ էլ կալ՝ 1-2 սալ:

Գարին աւելի շուռ է մանրում քան ցորենը. այդ նրա ծղնօտի աւելի թուլ լինելուց է:

Մաղելուց ու էրնելուց լետոյ ստացում են չծեծուած հասկեր. այդ չծեծուած, չմանրեցրած հասկերը հաւաքում են մի տեղ, որ կոչւում է ծանծ:

Երբ բոլոր կալը վերջանում է՝ նոր են ծանծը ձեծում. դարու ծանծն առանձին, ցորենի ծանծն առանձին:

Ծեծում են կամով. իւրաքանչիւր կամին լծում են մի զոյգ եզ: Այժմ սովորութիւն է մտել կենտուկունա լծում են ձիեր. ձիերը ոչ միայն կամով են մանրացնում, այլ և իրենց պապտերով, արոփող սաքերով. մի զոյգ ձին կատարում է 4 լուծք եղան գործ:

Գիւղացու մեծ ձգնածամբ կալցի ժամանակ անձրև գալն է. հէնց որ թխում են ամպերը՝ ձեր, մանուկ, աղջիկ, տղալ, ալը, կին, բոլորը մըջիւնի նման թափում են կալը, կամերը դուրս հանում, կալը հաւաքում, փոքրիկ դէզեր կաղմում, որ անձրևի տակ մնալուց չթրջի, հատիկը չծլի, չփճանայ:

Կտաւհատը ձեծում են ոչ թէ կամով՝ այլ սալերով. սալի ծանրութիւնից նրա հատիկը թափում է ներքև, վերևը մնում է ճականը (ցողունը):

Այդ ճականը տալիս են կենդանիներին ուտելու. կամ երբ տուն են շինում, գերանների վրայ դարսած մարդակների ու բարակ

սալերի վրայ փռում, որ հողն ածեն, ծածկեն: Հականն այդ դէպքում աւելի դիմացկուն է, քան խոտը, կամ դընդըրէն *):

Կամերը քշում են մինչև կէսօր, կէս օրին եզներին արձակում, տանում են ջրում, ապա նորից լծում:

Կամ լծուած եզներն ամբողջ օրը քթերը ներս կոխած կալի տակը ուտում են հատիկը, կամ ինչպէս իրենք են ասում՝ վեր են խմում:

Իւրաքանչիւր եզ օրէնն ամենասակաւը կուտէ 1/2 պուդ հացահատիկ, տասը դուգը 10 պուդ. սա մի օրում, ամբողջ կալոցի ընթացքում, որ 20—40 օր է տևում, այդքան անգամ շատ: Այդ կորուստն աչքի առաջ ունենալով՝ Շիրակում և Ախալցխայի գաւառում եզները դնչերը կապում են. դրա փոխարէն նրանց կերակուր են տալիս ցերեկն արձակած ժամանակ:

Կալն սկսում է սեպտեմբերի սկզբներից, վատ եղանակների պատճառով երբեմն տևում է մինչև հոկտեմբերի վերջը:

Շատ անգամ էլ պատահում է, որ ձմեռը շուտ վրայ հասնելով՝ որանի մի մասը մնում է ձեծուելու:

Յարդը մարագ են կրում քթոցով. մի կալի քթոցը կտանի 3—4 պուդ. կալատէրը քթոցը շալակած տանում է մարագի կտուրը, երթկից ներս ածում **):

Կենդանիներին, Ջաւախքում, կալոցին գիշերները ներս են անում մարագը. նրանք այնտեղ թէ ողջ գիշերը դարմանն ուտում են և թէ կոխտում նստացնում:

Գեռ չլծուած, խամ արջառներին վարժեցնում են կալոցին. լծի մի կողմում լծում են մեծ եզ, միւսում նոր, լուծ չտեսած արջառը. սկզբից նա վեր-վեր է ընկնում, լուծը շուտ տալիս, փախչում, սամիները կտորատում, սակայն երկար չարչարանքից քետոյ հնազանդում է ճակատագրին. մի շաբաթից արդէն նա լծելու կանոնաւոր արջառ է:

Կալ ու կուտն այդ կերպ հաւաքելուց, ներս առնելուց քետոյ, ձմեռը գալուն պէս գիւղացին ներս է քաշում իւր տունն ու բունը, անդործութեան մատնում մինչև միւս գարնան բացուիլը:

*) Խոտի վատ տեսակը:

***) Շիրակում չարդը մարագ քաշում են կապտոնով. նրանք մարագների դռները, որ աւելի մեծ են քան Ջաւախքինը, բաց են անում, լծում եզներն և դարմանը կալքաշով առնում ներս:

ԴԱՇՏԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐ

ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԻ ԲԵԺԱՆՄՈՒՆՔԸ

Ա. ՎԱՐԵԼՈՒ, ՀԱՐԹԵԼՈՒ և ՀԵՐԿԵԼՈՒ

Արօր նկ. I, գուլթան նկ. II, արօնայ նկ. III, ջղլա (թ.) նկ. III, փոցխ *) (վարեղու) նկ. IV, տափան նկ. IV:

Բ. ՀՆՁՆԵԼՈՒ և ՀԱՒԱՔԵԼՈՒ

Գերանդի նկ. X, մանդաղ նկ. X, եղաններ նկ. IX, փոցխ նկ. IX, կէտեր նկ. IX:

Գ. ԿՐԵԼՈՒ

Կոռնի սալ նկ. V, որանի սալ նկ. VI, սահնակ նկ. VIII:

Դ. ԿԱԼՍԵԼՈՒ

Կամ նկ. X, կալի-թի նկ. IX, եղաններ նկ. IX, կապտոն նկ. IX, ցախաւել նկ. X, թէճի-թի նկ. IX, հոսելի նկ. IX, մաղ նկ. X, կոտ նկ. X, ջուալ, քթոց:

ՆԿԱՐՆԵՐԻ ՑԱՆԿԸ.

- I. Արօր, կանուխ, սարկաւ, գործնոր, արօրի խոփ, արօրը լորխած լծին, չորոցի շղթայ, հոտաղի սանդուխ: Արօնայի մասը (սխալմամբ այստեղ ընկած արտանկարելիս):
- II. Գուլթան, սրբիչ, գուլթանը գոռնելին կապելու շղթայ (ջանբարէկ թ.), գուլթանի գոռնէլ, գուլթանը կապած գոռնէլին, գուլթանի խոփ:
- III. Արօնայ կամ չարնայ կամ անկջով արօր, ջղլա (թ.) երկու տեսակ դմակով՝ չաթալ և լայն:

*) Նկարներում սխալմամբ գրած է փոցղ:

Ձև 16. նկ. I.

Սոյն 16 ձևով ցոյց տուած, թէ ինչպէս են արօրը լորխում լծին և կապում հորիկի շղթան:

Ա. Գուլթան. նկար II.

Գուլթանը հերկելու ամենակարևոր գործիքն է. երբ արտը խլատ ամբացած է լինում, կամ հարկաւոր է կուտական հողը (խամ թ.) վարել արտ դարձնելու համար, որի մէջ լիքն են լինում իրար հետ հիւսուած խոտերի արմատներ, գործ են ածում գուլթանը, որի համար արօրն անզօր է:

Գուլթանն արօրից աւելի խոր է փորում:

Արօրը միմիայն պատուում է գետինը, իսկ գուլթանը հողի շերտն ամբողջովին դարձնում է հակառակ կողմի վրայ, մանաւանդ խամ տեղ վարելիս, ուր մի ակօսի ալաւը թ.—շերտը, (չկարատուած հողի զօրը) ծայրէ ի ծայր կազմում է ժապաւէնի նման մի բան, որ հակառակ կողմի վրայ դարձած, պառկած է նախափերջին ակօսի մէջ:

Գուլթանի ձևիչը, որ ուղղահայեաց և փոքր ինչ դէպի առաջ թեքուած դիրք ունի, կտրում է հողը խամ տեղից այնքան, որքան խոփը պէտք է կտրէ, բարձրացնէ տակից հորիզոնական ձևով երկու, միմեանց վրայ դրած 11, 12 տախտակներին (որոնք կոչւում են ալաւ-թախթասի և չիմ-դաւրան, այսինքն ալաւի տախտակ և չիմ դարձնող)։ Վերջիններս հեռացնում են ալաւը փորած ակօսից և պառկեցնում միւս (նախափերջին) ակօսի մէջ:

Գուլթանի հերկի «գործն» սկսում են արտի մէջ տեղից, կամ երկու ավերից: Մէջ տեղից սկսելու համար մաճկալն արտի լայնութիւնը չափում է, թէ քանի ատում (թ.) (մեծ քալը) է, ապա բաժանում 2-ի, և ալդպիսով իմանում «գործն» սկսելու տեղը: Եթէ «գործը» մէջ տեղից է՝ գուլթանը մէկ մի կողմից է վարում, մէկ միւս կողմից և քանի գնում՝ վարելով դէպի ավերն հեռանում. իսկ եթէ ավերիցն է՝ քանի գնում մօտենում է և վերջապէս հասնում մէջ տեղին:

Գուլթանի մաճը բռնող մաճկալը սովորաբար նստած է լինում չիմ-դաւրան (թ.) տախտակի վրայ, որի վրայ շինած է լինում

բռնելու տեղ, ծակ. երբ ակօս ձգելով հասնում է արտի ծայրը և գուլթանը հարկաւոր է հողից հանել՝ բաւական է, որ չիմ-դաւրանի ծակից շրջէ դէպի ձախ՝ իսկոյն գուլթանը դուրս է դալիս և կողքին քարչ գալով գնում մինչի միւս նոր ձգելիք ակօսը. այդ ժամանակամիջոցում մաճկալը սրբիչը (14) ձեռին մաքրում է գուլթանի «բուկը»:

Մաճկալը գուլթանի մաճին շատ քիչ անգամ է ձեռ տալիս, այն ևս ուղղութիւնը պահպանելու համար:

Մաճերից մէկը, որի վրայ հագցրած է լինում էշը (1) կոչւում է էգ մաճ 8. իսկ միւսը՝ որձ * (8). երկու մաճի տակին լինում է մի նեցուկ կամ կցուկ, որ կոչւում է իլմակ (թ.). իլմակի երկարութիւնից է կախուած լինում ակօսի լայնութիւնն ու նեղութիւնը. ակօսն ունենում է մօտ 1 արչ. լայնութիւն, 8—10 վերչ. խորութիւն:

Եթէ ցանոցին կամ հերկոցին արօրները լծում են լուսը բացուելու պէս՝ գուլթանցին գուլթանը լծում են Նուսու-ասողը (Արուսեակ) դուրս գալու պէս, հովին. որովհետև ցերկը շոքին այնքան գործ անել չի լինիլ, ուստի աւելի շատ ժամանակ են տալիս դրաստներին հանգստանալու:

Գուլթանը ծայրից չի կարելի լորխել լծին, ինչպէս արօրը, դրա համար լարմարեցրած է մի գործիք, որ կոչւում է գունէլ, որի ծայրը լորխում են քաշող առաջին զուգ եղների լծին:

Գունէլի մի անիւը (փետրով 3) բարձր է լինում, միւսը (բուղա թ. 4) ցածր. փետրովը գնում է ակօսի միջով, բուղէն թ. չվարած տեղի վրայով, այդ իսկ պատճառով էլ գունէլի սեւը հորիզոնական ուղղութեամբ մնալով՝ իւր վրայ է կրում գուլթանի շողէն (1):

Գուլթանի շողէն ջամբարէքով (թ.) (15) կապում են գունէլի ծակով (11) անցկացրած երկար երկաթին, որի ծայրից ձգում է գուլթանի երկար շղթան. այդ շղթայի վրայ շարում-լծում են 9—12 լուծք եղ ու գոմէշը:

Գուլթանին լծած 9—12 լուծք եղ ու գոմէշը ունին իրենց անունները—1 և 2 զուգը գունէլ, 3 և 4 զ. սարիղայիչ (թ.), 5 և 6 զ. դարաղայիչ (թ.), 7 և 8 զ. գղձի, 9 և 10 զ. փլաւձի, 11 և 12 զ. չալխաձի (թ.):

Ընդհանրապէս գունէլի և սարիղայիչի երկրորդ զուգերը լինում են գոմէշ լծած:

Իւրաքանչիւր 2 զուգը գրաստին կառավարում է մի հօտաղ. ամենից զժուարը գունէլ քշողի գործն է, որից կախուած է ակօս շատ կամ «քիչ վերցնելը», լծկանին զօր տալը կամ հանգիստ պահելը:

*) Նկարի մէջ սխալմամբ գրած է որ-ց.

հեղը, և որ գլխաւորն է գութանը քարին դէմ առած ժամանակ կոտորուելուց պահպանելը: Այդ պատճառով գոնէլը քշում են հասակաւոր մարդիկ. երկրորդ տեղն իւր դժուարութեամբ բռնում է չալխաճու գործը. երբ ակօսը վերջանալու մօտենում է, չալխաճին պէտք է այնպիսի կիսաշրջան կաղմել տայ 9—12 լուծք եղ ու գոմէշին, որ թէ պտույտը կաղմեն, թէ գութանը քաշեն, և թէ հերկի դիմացն եղած ցանած արտը չընկնին:

Գութանի շղթան, որ ձգուած է լինում 9 - 12 լուծք եղ ու գոմէշի միջով, անմիջապէս չի միանում նրանց լծերի հետ, այլ իւրաքանչիւր մի զոյգն առանձին փոկով միացած է լինում ընդհանուր շղթայի հետ, բացի չալխաճուց 2-րդ զ. գոնելից 1-ին զ.

Գութանի շղթայի տեղ հնումն աւելի գործածական է եղել երկար փոկ, մօտ 10 սաժէն երկարութեամբ, հիւսուած 30—40 բարակ սըրմեներից. բաց այժմ այդ գրեթէ հազուադիւր է:

Գութանի շղթան ձմեռը պահում են տան կամ մարազի սինին փաթաթած, տակից մինչև առաստաղը:

Այժմ Զաւախքում շատ քիչ ընտանիքներ կան, որ «գութանը տանից» լծեն. իւրաքանչիւր մեծ գիւղում 1—2 հատ:

Գութան լծելու համար մօտ են լինում 2—3—4 ընտանիք, մօտգամ դառնում: Նայելով, թէ մօտգամը քանի լուծք եղ ու գոմէշ է բերել՝ ըստ այնմ ստանում է իւր բաժինը: Սովորաբար «գութանը մի անգամ դառնալուն» ամեն մի զոյգ եղան հասնում է մի օրավար, գոմէշին $1\frac{1}{2}$ օրավար. իսկ գութանի վարձ՝ գութանի տիրոջը մաճկլի հետ՝ $2\frac{1}{2}$ օրավար: Իսկ եթէ «գութանը երկու անգամ դառաւ», դրա կրկնապատիկը:

Գութանով կարելի է հերկել միմիայն այն արտերը, որ քառանկիւնի ձև ունին և քարքարոտ չեն:

Գութանի էջը (1), թուրն (2) ու առատամը (3) լինում են սովորաբար կակալ փայտից, իսկ մաճերը կեչուց, տախտակները հասարակ փայտից:

Գութանը կոտորում է քարին դէմ առնելուց՝ բ կ ի ց, այսինքն թրի կամ ձեւիչի ծակի տեղից:

Ամեն ուստայ գութան չի կարող կապել (չինել). այդ մեծ, ըստ երևոյթին կոպիտ գործիքն այնքան նրբութիւններ ունի, որ հեշտ չէ կարգի դնելը: Գութանը կապելու համար վարձ վերցնում են մօտ 10 ռ. փող, կամ մի թե թե կով: Մի գութանն իւր բոլոր սարքով կարժենայ 50—60 ռ.:

Գութանի սարքերն են՝ ջամբարէկ (թ.), սրբիչ, խոփ և լուծ:

15) Զամբարէկ (թ.) նկ. II.

Զամբարէկն այն հաստ շղթան է, որով գութանը կոտից (6) կապում են գոնէլին. նա սովորական շղթայից խիստ հաստ է լինում և մէջտեղում ունի կեռ, լայն, տափակ երկաթից, որ կոռին անցկացնելու տեղն է:

14) Սրբիչ. նկ. II.

Սրբիչը մեծ մասամբ հոնի փայտից է լինում, ծայրը դրի նըման սրած, կամ դրածև երկաթ անցկացրած: Սրբիչով մաճկալը սրբում-թափում է գութանի «բուկը», երբ ակօսից հանած է լինում: Ը. Գոնէլ, նկ. II.

Գոնէլը ծառայում է նրա համար, որ գութանի գլուխը հանգչի նրա սեռի վրայ, այնտեղից գցեն գութանի շղթան: Շատ անգամ մի արտից միւս արտը տեղափոխուելիս գութանը բառնում են գոնէլին:

գ. Գութանը կապած գոնէլին, նկ. II.

Այս ձևում ցոյց է տրուած, թէ ինչպէս միացնում են գութանը գոնէլին:

18) Դոփ, նկ. II.

Գութանի խոփն անհամեմատ աւելի մեծ է քան արօրինը, և ուրիշ ձևով. արօրի խոփը փորում պատուում է գետինը, իսկ գութանի խոփը տակից կտրում հորիզոնական ձևով բարձրացնում է վեր:

Ս. Զղլա (թ.) նկ. III.

Զղլան արօրի և գութանի մէջ տեղն է բռնում թէ ձեռով, թէ մեծութեամբ և թէ գործածութեամբ:

Զղլան գործ են ածում հերկելու համար. նրան լծում են 4—6 լուծք եղ, կամ 1 զոյգ գոմէշ, 3—4 լուծք եղ և հերկում այնպիսի արտերը, որ պինդ են, արօրի համար անյարմար. քարքարոտ՝ գութանի համար անյարմար:

Սրա առատամի դմակը (8) կամ չաթալ (թ.) (ձեղքուած) է լինում, կամ խիստ լայն, որպէսզի ակօսը լայն բաց անէ:

Ջղլան ունի իրեն համար գունէլ դ, նկ. III, ինչպէս գութանը, միայն այն տարբերութեամբ, որ գութանի գունէլի անիւներն անհաւասար են, իսկ սրա փետրովներն (3) իրար հաւասար:

Սրա խոփն արօրի խոփի ձևն ունի, միայն աւելի հաստ է լինում և 2—3 վերջ. աւելի երկար:

Ջղլայի էջը, առատամբ, թուրը լինում են ամուր՝ կակալ փայտից, իսկ մաճը կեչուց:

Բ. Ջղլայի միւս տեսակը՝ գ. արօնայ կամ յարօնայ նկ. III.

Արօնան կամ յարօնան նոյն պաշտօնն է վարում ինչ որ արօրը, միայն արօնան աւելի բարդ է և աւելի խոր է փորում դեպինը, քան արօրը:

Արօնան, կարելի է ասել, այժմ բոլորովին գործածութիւնից ընկած է:

Արօնայի դմակը շատ անգամ չաթ ալ է լինում, երբեմն էլ ուղիղ. չաթալ դմակն (ինչպէս Ջղլայինը) ծառայում է լայն ակօս բաց անելու համար:

Արօնան լծում, գործածում են նոյն կերպով, ինչ կերպով արօրը, միայն սրա չորոցի շղթան կապում են բլից մի փոքր հեռու գտնուած նեցուկից:

Արօնայի խոփը, փայտը նոյնն են, ինչ որ արօրինն, և նոյն մեծութեամբ:

Յարօնայի միւս տեսակը տես նկ. I (սխալմամբ ընկած):

Գ. Ջղլայի գունէլ. նկ. III.

Ջղլայի գունէլը ծառայում է նրա համար, որ Ջղլան իր շղթայով հանգչի նրա սեւի վրայ (ինչպէս գութանը) և միացուի ջամբարէկով:

Ջղլայի գունէլի շղթէն մի ձողով է ամրացրած լինում սեւին:

Ջղլայի լծելու կարգն ու սարքը նոյնն են, ինչ որ գութանինը, միայն աւելի փոքր ծաւալով:

Ա. Փոցխ նկ. IV.

Փոցխը մի ահագին գործիք է, որ գործ է ածում ցանոցին արօրի փոխարէն այն արտերում, ուր արօրն անզօր է, այսինքն, երբ արտը խամ է, նոր հերկած մի անգամ գութանով և հողը դեռ հիւսում — պինդ է բոյսերի ու խոտերի հաղարաւոր արմատներով. այդ պատճառով լծում են փոցխին 4—6 լուծք եզ ու գոմէջ, մի քանի հողով կանգնում վրան և առամներով (2) փորում արտը, կամ ճիշտն ասած չանկուում խամ հերկի երեսը, հացահատիկները մի կերպ հողի տակ թաղում:

Վարելու փոցխի ատամները (2) լինում են կամ սոսկ փայտից

(կակալ) կամ թէ չէ նրանց վրայ հազցրած է լինում սուր, սեպաձև երկաթ:

Խամ հերկերը միայն մի անգամ (առաջին տարին) են վարում փոցխով, երկրորդ տարին վարում են արօրով, երբ արդէն հողի միջի արմատները փտած են լինում և հողը փափկացած:

Մի փոցխով մի օրում այնքան կարելի է վարել, որքան 3—4 արօրով միասին:

Փոցխի քաշողները (3) շարժական են. սալին բառնալիս, արտը տանելիս այդ քաշողները հանում են: Փոցխի փայտը լինում է պինդ և ծանր:

Բ. Տափան նկ. IV.

Յանոցին երբ արտը վարում — ցանում են, արտի երեսը խորդուբորդ, դերբուկներով ծածկուած է լինում. հարթելու, տափելու, իրենց լեզուով («տափնելու») համար գործ են ածում տափանը: Տափանին լծում են 2—3 լուծք եզ ու գոմէջ և սկսում հարթել: Տափանի վրայ անցկացրած, հիւսած են բազմաթիւ ձկուն և դիմացկուն ոտներ (ցախեր 7): Տափանի քաշողներն էլ նոյնն են, ինչ որ փոցխինը:

Տափանը որպէս զի ծանր լինի և աւելի լաւ հարթացնէ վարած արտի դերբուկները, բացի մաճկալից նրա վրայ կանգնում են և ուրիշ միջանի հողի, կամ բառնում են քարեր:

Գ. Տուփ նկ. IV.

Տուփի վրայ մի ցախ անցկացրած: Այդ ձևով հիւսում են միւս ցախերը:

Ամեն դիւղացի տափան (նոյնպէս և վարելու փոցխ) չէ ունենում. չունեցողը վերցնում է դրացուց առանց որ և է վար ձի:

Բ. ՀՆՁԵԼՈՒ և ՀԱԻԱՅԵԼՈՒ

Գ. Գերանդի (գերնդի Ժ.) նկ. X.

Գերանդիով հնձում են արտ, չալիր (թ.) (խոտատեղ), արօս. Գերանդին շատ ժամանակ չէ, ինչ մտել է գործածութեան մէջ. առաջ աւելի գործածականն եղել է մանգաղը:

Գերանդու առաւելութիւնն այն է մանգաղից, որ սա արտը հնձում է (կտրում է) տակից, որ և դարման աւելի շատ է դուրս գալիս, բաց միւս կողմից էլ որանը գետին թափուելիս բաւականին քանակութեամբ հացահատիկ է դուրս կորզում հատիկերից, իսկ մանգաղն ազատ է այս վերջին վնասից. սակայն սա էլ արտն երե-

մարդ մէկն առաջից, միւսն հետից բարձրացնում են երկու ձեռնե-
րով նետերի վրայ նստած փուլուլը, տանում եղըն զնելու տեղը:

Կէտերը լինում են հասարակ փայտից:

Է. Մանգաղ. նկ. X.

Մանգաղն (առանց սուր բերանի) այժմ խիստ քիչ գործածու-
թեան մէջ է. առաջ երբ խուրձ կապելը կար՝ դա խիստ գործածա-
կան է եղել:

Գ. ԿՐԵԼՈՒ

Ա. Կոռնի սայլ. նկ. IV.

Կոռնի սայլը գիւղացու ամենակարևոր գործիքն է. կոռնի
սայլը գործ են ածում ամեն ժամանակ թէ դաշտային և թէ տնային
պարագմուսներէրի ժամանակ. ցանոցին կոռնի սայլին բառնում են
սերմնացուն, կենդանիների կեր (պաշար) խուրձերով (սոտը *), շատ
անգամ արօրը. քաղցին նրա վրայ բառնում են բոլոր գործիքները,
կժով կամ տակառով ջուրը, իրենք էլ նստում վրան և գնում քաղը.
հերկոցին բառնում են գութանն իւր բոլոր սարքով (բացի գոնէ-
ւից), կալոցին հացը կալից կրում են տուն, բնաղոնը տանում ջրա-
ղաց, ալիւր, ջրաղացից բերում տուն. բացի այդ՝ նրա վրայ ամառը
նստում՝ ուխտ, հարսանիք, հրաւեր են գնում գիւղից գիւղ. նրանով
կրում են շինութեան համար անտառից փայտ, դաշտից քար, քրէհ
տանում զանազան տեղեր, կաղաւթանից աղ բերում, քաղաքը աթար,
փայտ, ալիւր, աղ և ուրիշ բաներ տանում ծախելու և ալլն:

Կոռնի սայլն այնքան կարևոր գործիք է գիւղացու համար,
որ չնայած նրա թանգ նստելուն՝ գրեթէ ամեն տուն ունի:

Երբ կոռնի սայլի վրայի բեռը շատ է լինում՝ նրան բացի
ամուլից լծում են մի զոյգ եղ էլ առաջից, որ կոչւում է չորոց
(հորիկ):

Կոռնի սայլն երբ գործածութեան մէջ չէ՝ արևից պահում են
չարտախի տակ, որ չփչանայ, իսկ անիւները տան բակում (նախա-
սենեակ):

Որպէս զի անիւներին խիստ միացրած սեռը հեշտութեամբ
պտուտ գալ բարձերի (14) տակ՝ գնացած ժամանակ սապոնում են,
որի համար միշտ պատրաստ քաշ արած է լինում սայլի ասեղի մօ-

*) Յանքի ժամանակ լծկանին չեն թողնում (վանաչն ընկնե-
լու) (նոր խոտ արածելու), որովհետև նոր բսած խոտը նրանց նի-
հարացնում է և թուլացնում:

տից սապոն լուղը (թ.) (20), մէջը սապոն ջրով լցրած, իւր թիա-
կով: Սապոնլուղը լինում է գոմէշի պոզից, բերանին փայտից շի-
նած կափարիչ:

Կոռնի սայլի տալը (թ.) (18), նրա համար է, որ սայլի
գլուխը բարձր մնայ և հեշտ լինի լծել:

Սայլի գլխից մինչև առջևի կոպը կոչւում է եզնոց. այդ եզ-
նոցը եզան կամ գոմէշի երկարութեան է լինում:

Սայլն ինչպէս և գութանն ամեն ուստայ չի կարող կապել,
պահանջում է բաւականին նրբութիւն:

Կոռնի սայլը շինում են իրենք գիւղացիները բացի անիւնե-
րից, որ առնում են քաղաքից պատրաստի:

Կոռնի սայլը շինում են հասարակ մայրի կամ եղենի փայտից.
բացի սեռից, անիւներից ու բարձերից, որոնք լինում են աւելի
ամուր և դիմացկուն փայտից:

Կոռնի սայլով գիւղացին կգնայ մի ժամում 3—4 վերստ, ոչ
աւել:

Բ. Սայլը լորխած լծին նկ. V.

Այս ձևում ցոյց է տուած, թէ ինչպէս են լորխում լուծը
փոկով, դրա նման և լորխում են արօրը կանուխից:

Որանի (օրնի ժ.) սայլ. նկ. IV.

Որանի սայլը շատ աւելի մեծ է, քան կոռնի սայլը. սրանով
հնձի ժամանակ խոտն ու վարսակը (ուլաֆ թ.) կրում են խոտատե-
ղից ու արօսից խոտնոցը, քաղցին ցորենը, գարին, հաճարը (գիւղ-
լիկ թ.) կտահատը կրում են արտերից կալը:

Սրան լծում են ընդհանրապէս երկու զոյգ եզ (ըստ մեծի մա-
սին մի զոյգը գոմէշ, այն էլ ամուլը). երբ բեռը խիստ ծանր է լի-
նում կամ ճանապարհը զաւվերներով, քարքարոտ, զերբուկներով
ծածկուած՝ լծում 3, երբեմն էլ 4 զոյգ:

Սրա թափքը ծածկած չէ լինում տախտակներով (ինչպէս կոռ-
նի սայլինը), և կարիք չկայ, քանի որ խոտն ու որանը նրա վրայի
զարսած 3—4 ճաղերի (ձողերի) արանքից ներքև չեն թափւում:

Սրա ցցերն աւելի երկար ու մեծ են լինում, ծայրերն էլ սուր,
որպէսզի որանն ու խոտը հեշտութեամբ նրա վրայ նստի, մնայ:

Կոռնի սայլի ցցերն անց են կենում թառերի մէջ, իսկ որանինը՝
միմիայն ետևի ցցերն են ալպպէս, իսկ առջևի ցցերը՝ մէջ մտնում
են թառերի ծայրերը:

Սրա անիւները նոյն բարձրութիւնն ունեն՝ ինչ որ կոռնի
սայլինը, միայն սրա սեռն աւելի երկար է լինում և հաստ. տես
նկ. VII,

Տուն կայ որ ունի մինչև 3 հատ որանի սալը. տուն էլ կայ, խակի չունի. չունենորն եօլա է գնում ունենորից վերցնելով:

Չնայելով, որ որանի սալն աւելի մեծ է քան կոռնի սալը, սակայն սա աւելի աժան է նստում:

Որանի սալին բառնում են 40—60 պ. որան կամ խոտ, ամուր շերտում (պարանել) որոշ-չայտնի ձևով և ապա լծում գրաստները:

Սա ունի քաշողների մէջ 3 գիառկիւ թ. (կցան), կոռնի սալը՝ մի:

Որանի սալն էլ շինում են նոյն փայտից, ինչ փայտից կոռնի սալը:

Սրա և կոռնի սալի սարքերն ու մասերը նոյնն են. տես նկ. VII, միմիայն սրա շերտն (պարան) է աւել, որով շերտում են նկ. VI (1.) շերտի մօտ նկարած են ճիւղոտներն ու մտրակը:

Մտրակը գործ է ածում գոմէջներին և չորոցին քշելու համար, երբ վերջինիս ուսին հօտաղ չի լինում, և ամբողջ սալին կառավարում է ամուլի ուսին նստած մարդը:

Ճիւղոտները լինում են ճկուն և պինդ փայտից. երբեմն ճիւղոտի ծայրը սրում են (ամուլը) (ժ.) շինում. մտուլը նրա համար է, որ դանդաղաչարժ եզան մօտուլեն (բզեն), որին չեն ազդում ճիւղոտի հարուածները:

Սալի մասերը. նկ. VII.

Ա. Անիւ.

Անիւ կամ կունա (ժ.), շինած է լինում ամուր և ծանր փայտից չորս կողմը հեց հագրած:

Բ. Փ. Բարձր.

Բարձր քաշողի տակ նրա համար են ամրացնում, որ թափքը բարձր կանգնի:

Գ. Ե. Բարձր լակոտով.

Բարձր սեռին քսուելով երբ մաշում է, կարկատում են. կարկատանի փայտը կոչում է լակոտ (ժ.): Լակոտն երկու տեսակ են ամրացնում բարձին.—կամ բարձր հարթացնում են մինչև մաշուած տեղը լակոտն ամրացնում են վրան, կամ փորում մէջն անցկացնում:

Բարձր, լակոտը, ինչպէս և ատամները (առկայ ժ.) լինում են ամուր փայտից:

Զ. Սեռեր. (սոնի. ժ.).

Որանի սալի սոնին աւելի հաստ է լինում և մօտ 12 վերջով աւելի երկար:

Հայ գիւղացին սեռի քառանկիւնի գլուխն (5) այնպէս է ամ-

բացնում անիւին, որ վերջինիս հետ ամուր միացած միասին է պտույտ գալիս բարձերի տակ, այդ պատճառով էլ աւելի դժուար է լինում գրաստների համար քան սեռի վրայ պտույտ եկող անիւււոր սալերը, ինչպէս դուխարորների ֆուրգոնը, մալականների կաշկան և այլն.

Սեռերն ընդհանրապէս շինում են կեչի փայտից:

Գործածելուց երբ անիւը թուլանում է սեռի վրայ, շարժում, որի պատճառով և չաճախ անիւը ցրիւ է գալիս, պնդացնում են սեպաձև տախտակներով, որ կոչում է «լաս» ժ.: Լասը խփում են սեռի և անիւի միջի բացուածքի մէջ:

Է. Շղթայ նկ. VII.

Շղթան շատ անգամ նոյն ծառայութիւնն է մատուցանում, ինչ որ փոկը. նրանով չորոցը կապում են արօրին, սալին և այլն. շղթան լինում է զանազան երկարութեան, 2 1/2—5 արշ.:

Ը. Փոկ նկ. VII.

Փոկը *) կաշուց ոլորած ամուր կապ է, որով սալն ու արօրը լորիսում են լծին, գութանի խրաքանչիւր զոյգը միացնում գութանի շղթայի հետ, կամը միացնում լծին և այլն:

Թ. Մալուխ (մալուխ ժ.) նկ. VII.

Փոկի հիւստած ծայրն երբ անց են կացնում միւս հաստ ծայրի ծակի մէջ, լորիսում՝ դուրս չփրթելու համար ամրացնում են մի փոքրիկ ծուռ փայտով. որ կոչում է մալուխ:

Ս. Սահնակ նկ. VIII.

Սահնակն, ինչպէս իրենք են ասում խզակ (թ.), իսկապէս հարկաւոր էր դարսել տնային գործիքների շարքը, ոչ դաշտային, բայց որովհետև բացի առտնին գործածութիւնից ծառայում է և զանազան իրեր կրելու, փոխադրելու համար, ինչպէս կոռնի սալն՝ այդ պատճառով դարսեցինք դաշտային գործիքների շարքը:

Սրանով գիւղացին ձմեռը ջուր է կրում գետակից կամ աւազանից (հաւուղ թ.) (երբ գետը սառչում է և սառուցը ծածկում են տակից ջուր քաշում), հորերից, փայտ, աթար և ուրիշ իրեր են տանում քաղաք ծախելու, ձմեռը նստում վրան, տեղ են գնում:

Սահնակ պահում են միմիայն մեծ օջաղները:

*) Փոկ շինելու համար վերցնում են մօտ 5 արշ. երկ. 3—4 վերջ. լայն. կաշի. մի քանի ժամանակ դնում աղաջրի մէջ, ապա հանում, մազը քերում, կակղացնում հասըլ (թ) շինում ձէթի կամ ճրագուի մէջ, ոլորում երկու տակ անում, իրար հետ հիւստում ու ձգուած կապում երկու սիւնի մէջ մինչև ցամաքիլը, որ այլ ևս կուշ չզայ, ապա հանում, գործ ածում:

Մահնակը քաշողներից լորխում են լծին և լծում մի զույգ ա-
րագաշարժ եզ:

Մահնակի թևերը (1) լինում են ամուր փայտից:

Գ. Կ Ա Լ Ս Ե Լ Ո Ւ

Ա. Կամ նկ. IX.

Կամով ծեծում-մանրացնում են կալսուած որանը: Կամին լը-
ծում են մի զույգ եզ. լծից կապում են փոկը, անցկացնում առա-
ջին գոտու տակի ծակից, մալուխով ամրացնում, ապա կանգնում են
վրան (մի մարդ) ու քշում: Հարուստ ընտանիքները լծում են 8—15
կամ, միջակները 4—8, աղքատները 1—2 հազիւ: Ամենից առաջ
լծուած զույգը կոչւում է ա ո ջ ը ն կ ա մ, նրանից լետոյ զնացողները
լետընկամ:

Կամերը լծուած ժամանակ բաժանուած են երկու կարգի. մէկ
կարգը պտոյտ է դալիս աջից ձախ, միւսը ձախից աջ:

Երբ նոր փռուած որանի երեսը փոքր ինչ մանրուած հարթ-
ուած է՝ եղանով կալի *) երեսը դարձնում են մանրացած մասը
գնում է ներքե, խոշոր մասը բարձրանում վերե, երեսը: Եղանով
չըջում են երբ դեռ խոշոր է, երբ մանրուած է, չըջում են կալի թիով:

Կամը շինում են 2 կտոր պինդ հաստ տախտակից, զլուխը
թեք՝ դէպի վեր, որպէսզի սահնականման կարողանայ առանց ար-
գելքի ման գալ կալի երեսին: Կամի տակն ամրացնում են բազմա-
թիւ սուր կարծր կալաքար **) սե քարեր, որին իրենց լեզուով ա-

*) Կալ կոչւում է գիւղին կից այն տափարակ (կոլորածե) տե-
ղը, որ ունենում է 5—15 սաժէն տրամագիծ. կալի չորս կողմը
1 արշ. բարձրութեամբ սրմնապատ է: Ամենայն տարի նախ քան
որանը կալը կրելը՝ նրա երեսը յարդ են փռում (կէքրդեն ժ.) այդ
յարդը (դարմանը) նստում-կպչում է գետնին, ուստի և չի թողնում
գետնի հողը խառնուելու նոր հատի ու նոր դարմնի հետ: Մի քանի
անգամ կալ անելուց լետոյ գետնին այն աստիճանի է ամրանում
եզ ու գոմէշի ոտների տակ, որ քարանում, չլիւում է:

Որովհետեւ բոլորածե փռուած որանը կոչւում է «կալ» ուստի
տեղն էլ նրանից ստացել է նոյն «կալ» անունը: Մի կալը լինում
է 100—500 պուղ որանից:

Կառահատի կալը ծեծում են ոչ թէ կամով, այլ կռոնի սալ-
ով. լծում են մի-երկու սալ և ման ամուած կառահատի հաշանի վը-
րայ: Թափուած է հատիկը, մնում է ձականը թ. (ցողունը):

**) Եիբակում այդ կալաքարի տեղ գործ են ամուած կալ-
ձաքար:

սում են կամի քար: Այդ քարերի թիւն հասնում է մինչ 200-ի-
այդ քարերն են, որ կտրատում-մանրացնում են որանը, ծղնուոր
հատիկից բաժանում, յարդ դարձնում:

Ա. Կալի թի նկ. IX.

Կալի-թին կամ մեծ-թին համեմատաբար աւելի մեծ է քան
թէճի-թին. կալի-թին գործ է ածուած կալը շըջելու *) և յարդը
քթոց լցնելու համար:

Գ. Գ. Ե. Եղանները նկ. IX, նոյնպէս գործ են ամուած կալը
չըջելու և որանը կալսելու համար:

Ը. Կապտոն կամ կալքաշ նկ. IX.

Երբ կալը ծեծում մանրացնում են՝ կապտոնի ծակերից անց
են կացնում երկու շղթայ, որոնց ծայրի օղակները դէմ են ընկ-
նում ծակերին. շղթաների միւս ծայրերը կապում են լծին, ապա
կապտոնի պոչը բռնելու տեղից կապում են մի պարան և ամրա-
ցնում լծի հետ. լետոյ լծում են մի զույգ ուժեղ եզ կամ գոմէշ, մի
հասակաւոր մարդ բռնում է կապտոնի պոչը, կանգնում կապտոնի
վրայ, իսկ մի ուրիշը նստում եզների ուսին ու քշում. աղպիսով
«կալը քաշում» հաւաքում են մի կողմ, թեղ **) դնում:

Որպէս զի կապտոնն աւելի ծանր լինի և տակից հաւաքէ ման-
րած կալը, նրա վրայ բացի պոչը բռնողից՝ երեսներն հակառակ դիր-
քով դէպի ետ դարձրած նստում են մի քանի հոգի եւ մանրած կալը
հաւաքում է կապտոնի առաջ, ամպի նման ուռչում, բարձրանում,

*) Երբ կալը ծեծում են, մանրացնում և նրա երեսը շուռ
տալու համար այլ եւ եղանն անպէտք է դառնում, այդ ժամանակ
«կալը շըջում» են կալի-թիով:

**) Թեղ կոչւում է հատիկն յարդի հետ միացած այն բլրածե
երկնր կոյտը, որ կալը մանրելուց լետոյ կապտոնով հաւաքում են
կալի մի կողմը: Հէնց որ դրուած թեղի հակառակ դիրքով քամին
սկսում է փչել՝ գիւղացին առնում է հոսելին ձեւը, կանգնում թե-
ղի գլխին, հոսելով էրնում (ժ.) քամում, հատիկը յարդից ջոկում:
Եւ որպէսզի թեղի մասը քամու ջոկած յարդի հետ չխառնուի՝ թեղի
այն կողմը, ուր հաւաքուելու է յարդը՝ դնում են 1 կամ 2 ձող. այդ ձո-
ղերն լետոյ էրնողին: ցուց են տալիս ճիշտ սահմանը թեղի ու յարդի:

Հատիկն երբ հաւաքում, բոլորածե բրգանման կոյտ են կալ-
մում, կոչում են թէճ: Մի թէճը լինում է մի սոմարից մինչև 15
սոմար (նայելով կալի մեծ ու փոքր լինելուն):

Ընդհանրապէս փորձուած է, որ մի որանի սալ գարին տա-
լիս է 1 1/4—2 սոմար ¹⁾ (20—32 պուղ) հատիկ, իսկ ցորենինը 12
կողից մինչև 1 սոմար կամ 15 պ.—20 պուղ:

1) Սոմարը 16 կող է: Մի կող ցորենը դալիս է մօտ 50 ֆ.,
իսկ մի կող գարին 40 ֆունտ:

ուղում է թափուել՝ բայց նստած մարդիկն իրենց քամակներով պահպանում են մինչև տեղ հասցնելը:

Ը. Յախաւել. նկ. X.

Երբ բոլոր կալը կապտոնով հաւաքում են, աչնուհետև առնում են ցախաւելն ու աւլում կալի տակը:

Բացի կալից ցախաւելով աւլում են և դռները, գոմերը, բակերը, փողոցը: Յախաւելը կապում են ձկուն և ամուր ոստերից:

Թ. Հալ նկ. IX.

Յախաւելի առաջ հաւաքած կալի տակը քշում—տանում թեղին են խառնում հալով:

Հալ անողը նրա կոթը դէմ է տալիս փորին և սահեցնելով քշում առաջը պատահածը:

Հալի ետևի փոքրիկ անիւնները նրա համար են, որ թէք դրու- թեամբ նրանք գետնի երեսին գլորուեն և հալ անողին հեշտութիւն պատճառեն: Այդ անիւնները վերջին տարիներս են աւելացրած, այժմ էլ շատ հալեր անիւն չունին:

Բ. Թէճի-թի նկ. IX.

Թէճի-թին աւելի փոքր է և կոթն աւելի երկար քան կալի- թին: Թէճի-թիով էրնում են, թէճի հատիկները չարդից ու մղեղից (ժ.). (դարմանի մանրուէք, փոշի) բաժանում:

Ե. Հոսելի նկ. IX.

Հոսելիով կամ հուսելիով (ժ.) էրնում են թեղը:

Ժ. Մաղ նկ. X.

Մաղերը *) լինում են զանազան տեսակ և զանազան անուն- ներով, ինչպէս՝ քարմաղ, խախալ, շատուար և այլն. դրանցից ամեն մէկն իւր գործածութեան տեղն ունի: Կալոցին, երբ նոր ելած թէճը մաղում են և հատիկը ջոկում ծանծից **) ու կռճոնից՝ գործ է ածում խախալը, իսկ միւսներն աւելի տնային գործածութեան համար են:

Թ. Կող, նկ. X.

Կողն արքունական չափ է, որով չափում են հացահատիկները: 16 կողը մի սոմար է:

*) Մաղերը շինում են հայ բոշաները. նրանք հաւաքում են հորթի մորթիները, պղծում աղաջրի մէջ, հոտեցնում, մազը վրայից քերում, ապա բարակ սրբմներով չափազի (թ.) վրայից հիւտում:

**) Պատահում է, որ չձեծուած հասկեր են մնում թեղի մէջ, այդպիսի հասկերը թեղըն էրնելուց լետոյ հաւաքում են մի առան- ձին տեղ և ապա կալը (կալոց) պրծնելուց լետոյ նորից ձեծում, մանրացնում, հատիկները հաւաքում: Այդպիսի չձեծուած հասկերի հաւաքածուն կոչւում է ծանծ, կամ ցան: Քարու ծանծն առանձին են հաւաքում, ցորենինն առանձին:

Կայ և փոքր դիրքով, կողի կէս ծաւալով, որ կոչւում է կէս- կող. իսկ 1/4 ծաւալով էլ աւելի փոքրը՝ ուուպ (ժ.):

Բթոց. *)

Քթոցի նկարը չէ մտած նկարների մէջ: Քթոցները լինում են զանազան տեսակ և զանազան անուններով, մեծը՝ քթոց, միջակը՝ չափուան, (թ.) շատ փոքրը չափիւկ (թ.):

Քթոցով չարդը կալից կրում են մարագ. իսկ ձմեռը մարագից գոմերը: Չափուանով ու չափիւկով բաժանում են զրաստներին:

Ջուալ. **)

Ջուալի նկարը նոյնպէս չկայ. նրանով հացահատիկները կրում են կալից շտեմարան, տանում շրաղացն աղալու, ալիւր դարձնում բերում տուն և այլն:

Լ. Կեմ. նկ. X.

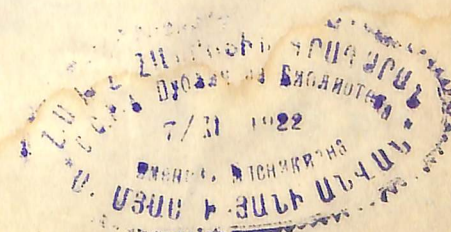
Կեմը ուրորում են փափկացրած ձկուն խոտից: Սրա երկարու- թիւնը նայելով գործածութեան՝ զանազան է լինում: Սա ևս լակտնով են մանում ինչպէս սամոտան:

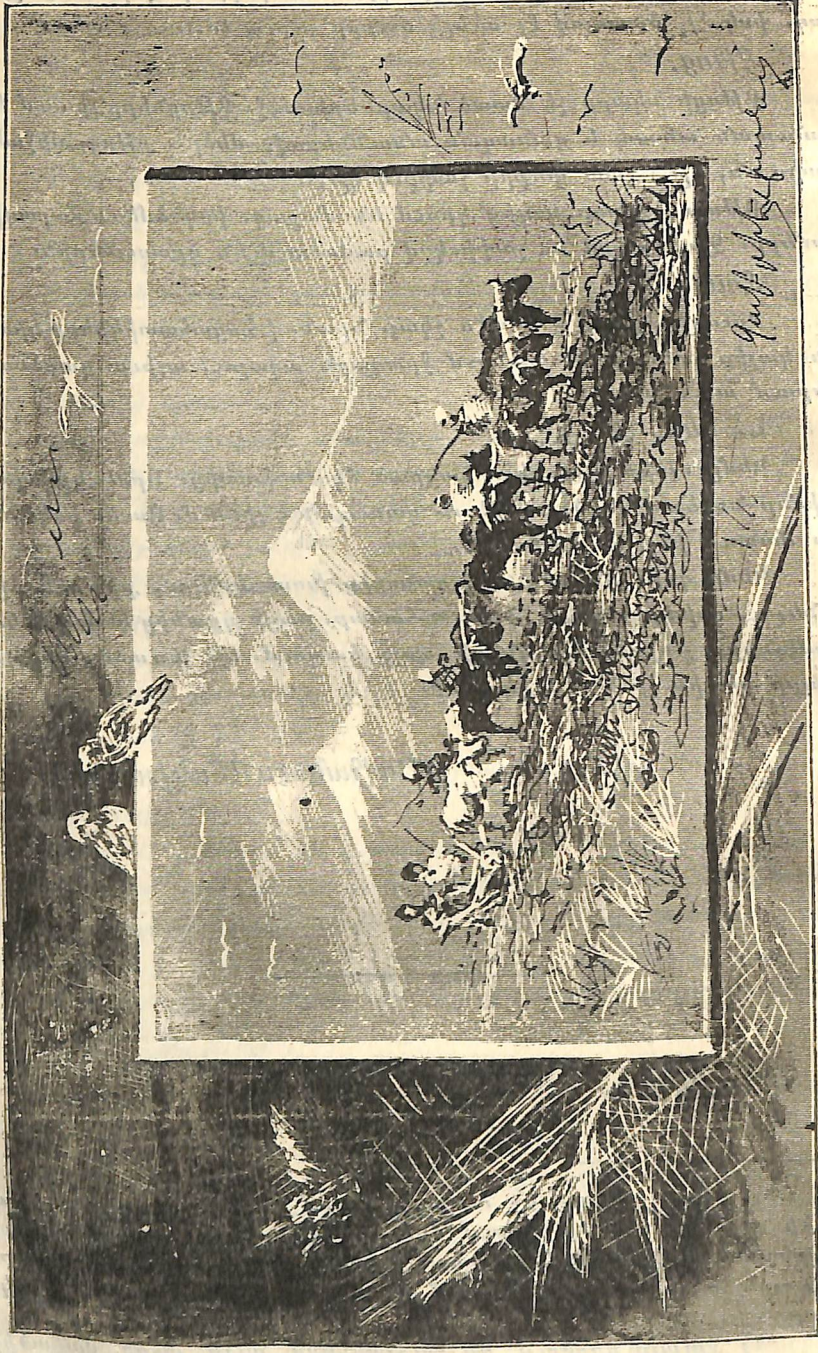
Կեմը գործ են ածում խոտնոցից խոտ կրելու, քթոցին ձիւ պ շինելու, զոխերին բուն հիւսելու համար. բացի դրանից կեմով ձմեռը գոմէջների, երբեմն էլ եղների պոչը կապում են առաստաղից, իր ծայրը գետին չընկնի և չկոյտի:

Յովհաննէս Մալխասեան

*) Քթոցը շինում են ալսպէս. գծում են երկրի երեսին շրջա- նաձև գիծ. նրա վրայ շարում ձկուն ուռեր. այդ տնկած ուռերի ծայրերն իրար հետ վերեւում կապում, ապա բարակ ուռեւոր ոստերով հիւտում. հուսկ ետոյ ամրացնում են բերանի մօտի մասերն ու տակի մասը:

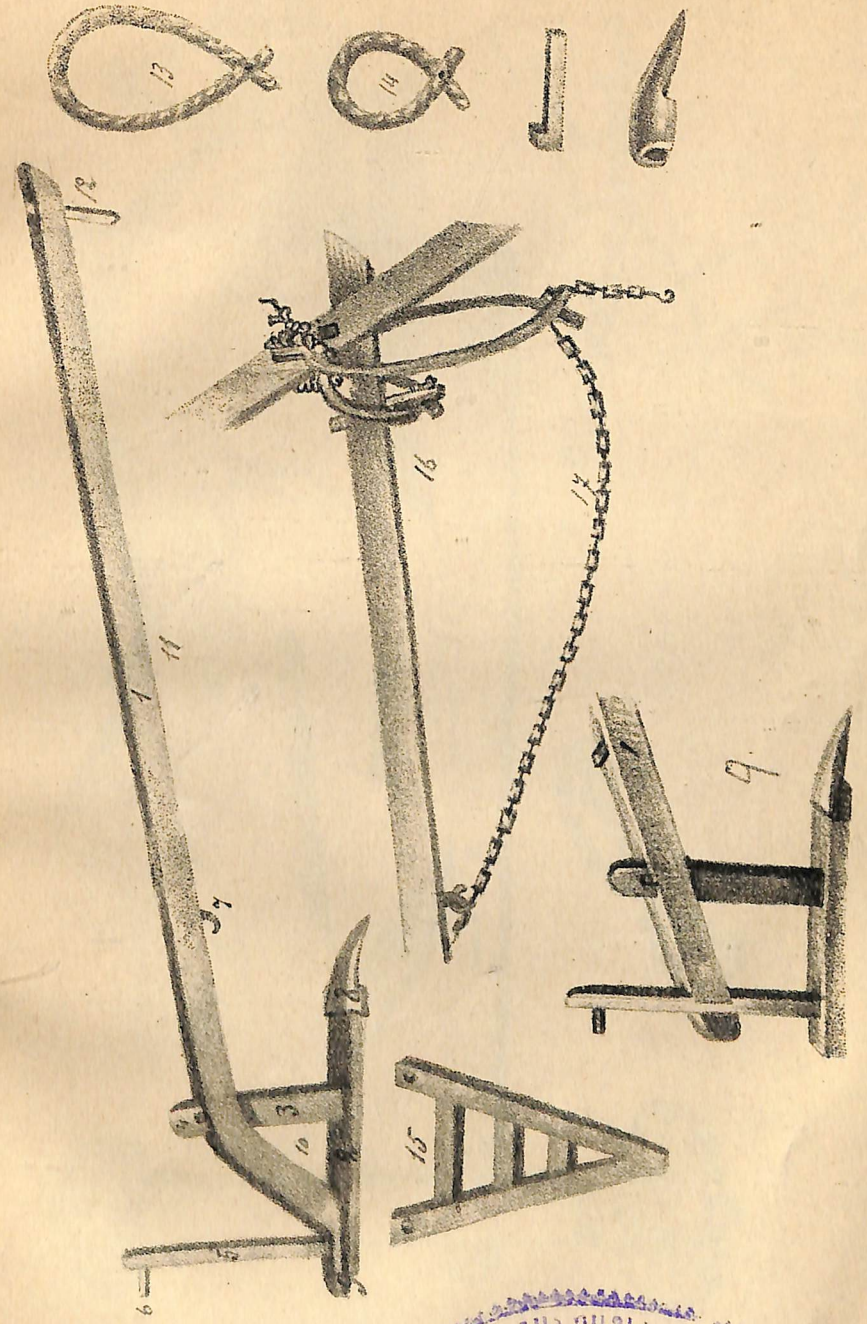
**) Ջուալը գործում են ջուհլակները այժի մազի մանածից իրենց դ ա զ գ ա հ ն ե ռ ի (թ.) վրայ:

Кусты и поле

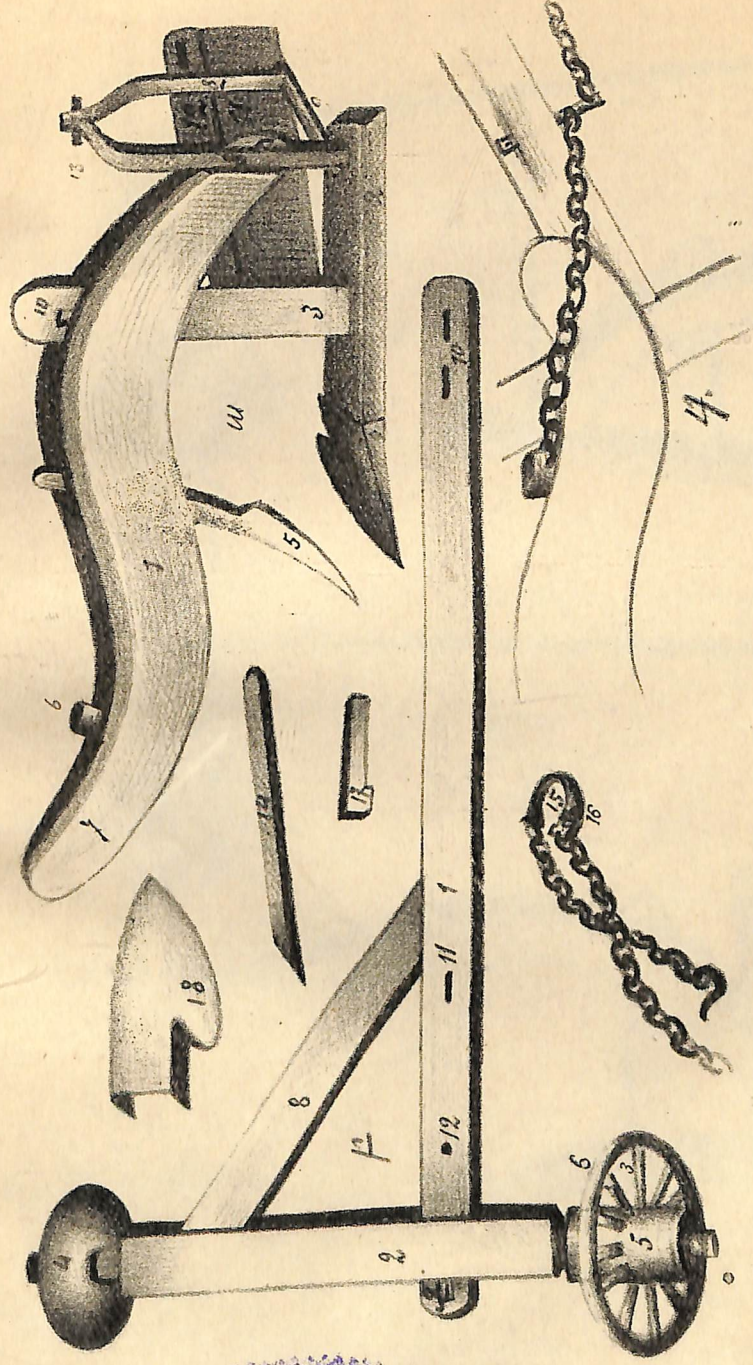
24 I 24

Музей
 1911
 11/11
 1122

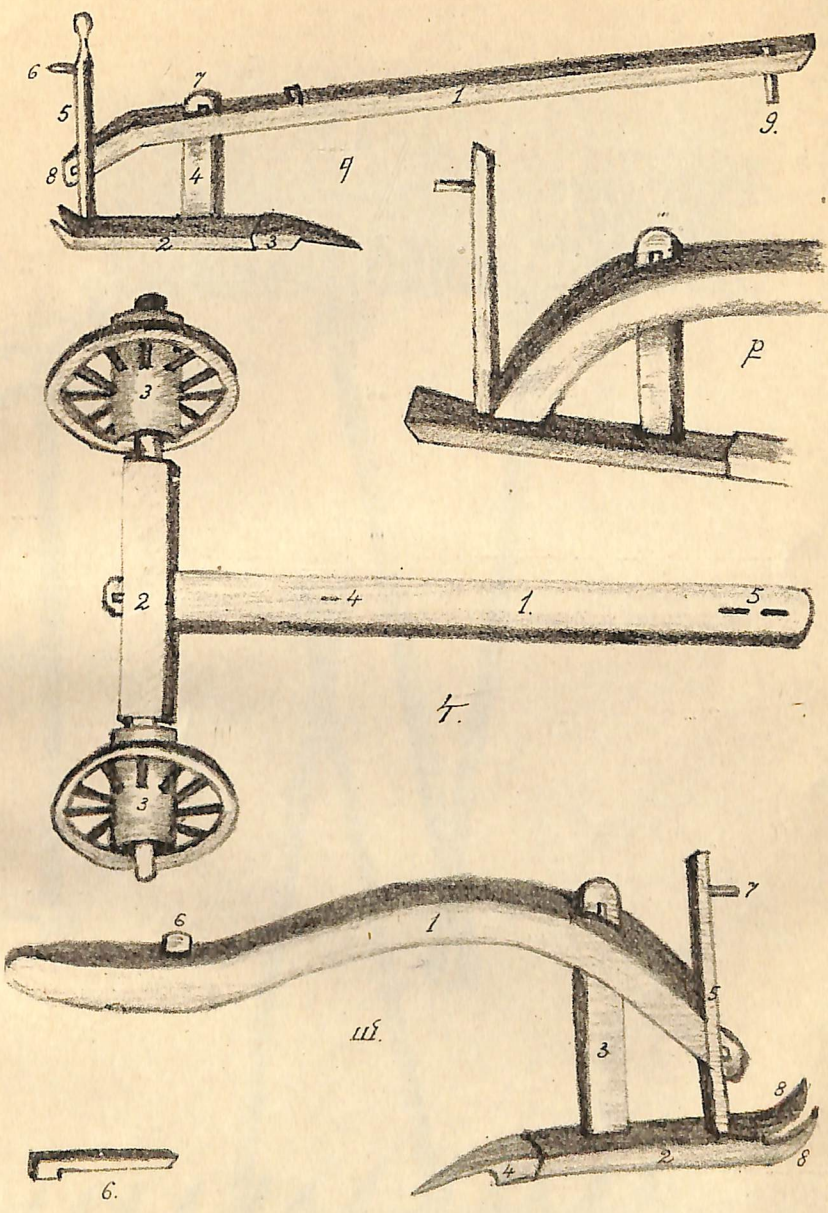
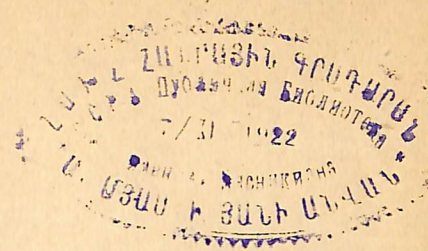
1) порок (сиденье) см. 24; 2) упряжка см. 44; 3) плуг см. 14; 4) плуг см. 14; 5) плуг см. 14; 6) плуг см. 14; 7) плуг см. 14; 8) плуг см. 14; 9) плуг см. 14; 10) плуг см. 14; 11) плуг см. 14; 12) плуг см. 14; 13) плуг см. 14; 14) плуг см. 14; 15) плуг см. 14.

24 II 26

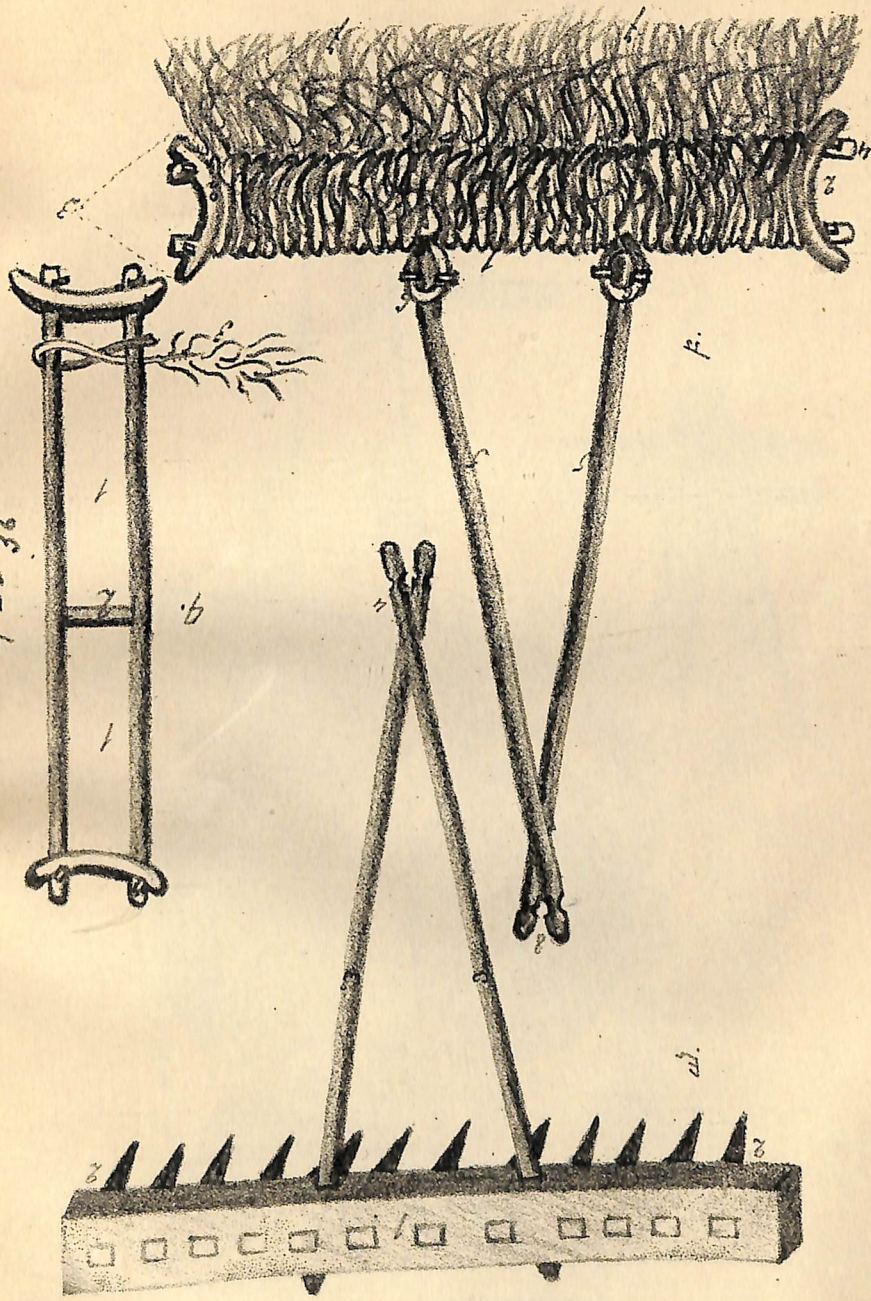
1) 1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 8) 9) 10) 11) 12) 13) 14) 15) 16) 17) 18) 19) 20) 21) 22) 23) 24) 25) 26) 27) 28) 29) 30) 31) 32) 33) 34) 35) 36) 37) 38) 39) 40) 41) 42) 43) 44) 45) 46) 47) 48) 49) 50) 51) 52) 53) 54) 55) 56) 57) 58) 59) 60) 61) 62) 63) 64) 65) 66) 67) 68) 69) 70) 71) 72) 73) 74) 75) 76) 77) 78) 79) 80) 81) 82) 83) 84) 85) 86) 87) 88) 89) 90) 91) 92) 93) 94) 95) 96) 97) 98) 99) 100)

Лит. Академия, Тифлис
 22/II 1922
 Библиотечный штамп

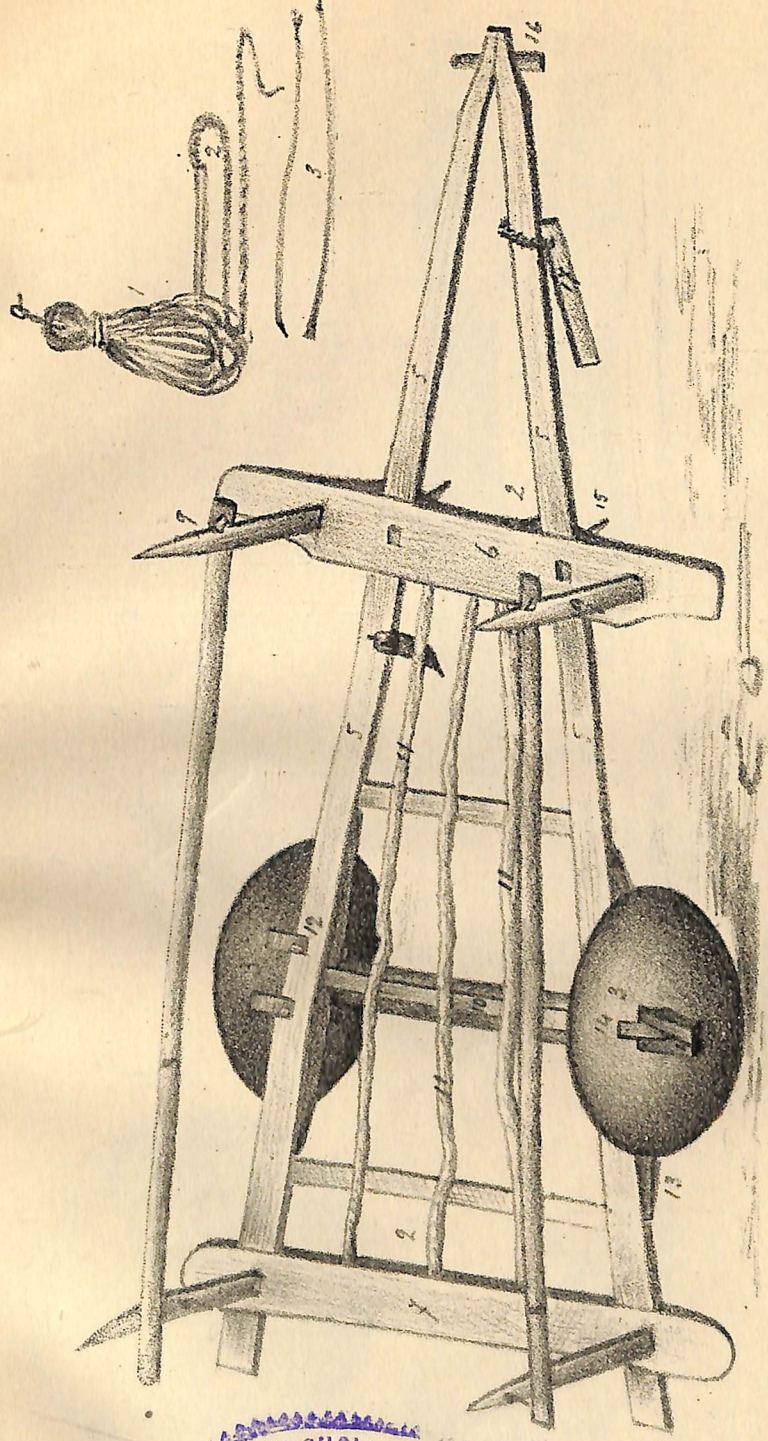
6) ვეჯი. 1) ხე 2) ხე 3) ხე 4) ხე 5) ხე 6) ხე 7) ხე 8) ხე
 7) ვეჯი. 1) ხე 2) ხე 3) ხე 4) ხე 5) ხე 6) ხე 7) ხე 8) ხე
 8) ვეჯი. 1) ხე 2) ხე 3) ხე 4) ხე 5) ხე 6) ხე 7) ხე 8) ხე

24 IV $\frac{1}{36}$

1) 40 см. 2) 10 см. 3) 12 см. 4) 14 см. 5) 16 см. 6) 18 см. 7) 20 см. 8) 22 см. 9) 24 см. 10) 26 см. 11) 28 см. 12) 30 см. 13) 32 см. 14) 34 см. 15) 36 см. 16) 38 см. 17) 40 см. 18) 42 см. 19) 44 см. 20) 46 см. 21) 48 см. 22) 50 см. 23) 52 см. 24) 54 см. 25) 56 см. 26) 58 см. 27) 60 см. 28) 62 см. 29) 64 см. 30) 66 см. 31) 68 см. 32) 70 см. 33) 72 см. 34) 74 см. 35) 76 см. 36) 78 см. 37) 80 см. 38) 82 см. 39) 84 см. 40) 86 см. 41) 88 см. 42) 90 см. 43) 92 см. 44) 94 см. 45) 96 см. 46) 98 см. 47) 100 см. 48) 102 см. 49) 104 см. 50) 106 см. 51) 108 см. 52) 110 см. 53) 112 см. 54) 114 см. 55) 116 см. 56) 118 см. 57) 120 см. 58) 122 см. 59) 124 см. 60) 126 см. 61) 128 см. 62) 130 см. 63) 132 см. 64) 134 см. 65) 136 см. 66) 138 см. 67) 140 см. 68) 142 см. 69) 144 см. 70) 146 см. 71) 148 см. 72) 150 см. 73) 152 см. 74) 154 см. 75) 156 см. 76) 158 см. 77) 160 см. 78) 162 см. 79) 164 см. 80) 166 см. 81) 168 см. 82) 170 см. 83) 172 см. 84) 174 см. 85) 176 см. 86) 178 см. 87) 180 см. 88) 182 см. 89) 184 см. 90) 186 см. 91) 188 см. 92) 190 см. 93) 192 см. 94) 194 см. 95) 196 см. 96) 198 см. 97) 200 см. 98) 202 см. 99) 204 см. 100) 206 см. 101) 208 см. 102) 210 см. 103) 212 см. 104) 214 см. 105) 216 см. 106) 218 см. 107) 220 см. 108) 222 см. 109) 224 см. 110) 226 см. 111) 228 см. 112) 230 см. 113) 232 см. 114) 234 см. 115) 236 см. 116) 238 см. 117) 240 см. 118) 242 см. 119) 244 см. 120) 246 см. 121) 248 см. 122) 250 см. 123) 252 см. 124) 254 см. 125) 256 см. 126) 258 см. 127) 260 см. 128) 262 см. 129) 264 см. 130) 266 см. 131) 268 см. 132) 270 см. 133) 272 см. 134) 274 см. 135) 276 см. 136) 278 см. 137) 280 см. 138) 282 см. 139) 284 см. 140) 286 см. 141) 288 см. 142) 290 см. 143) 292 см. 144) 294 см. 145) 296 см. 146) 298 см. 147) 300 см. 148) 302 см. 149) 304 см. 150) 306 см. 151) 308 см. 152) 310 см. 153) 312 см. 154) 314 см. 155) 316 см. 156) 318 см. 157) 320 см. 158) 322 см. 159) 324 см. 160) 326 см. 161) 328 см. 162) 330 см. 163) 332 см. 164) 334 см. 165) 336 см. 166) 338 см. 167) 340 см. 168) 342 см. 169) 344 см. 170) 346 см. 171) 348 см. 172) 350 см. 173) 352 см. 174) 354 см. 175) 356 см. 176) 358 см. 177) 360 см. 178) 362 см. 179) 364 см. 180) 366 см. 181) 368 см. 182) 370 см. 183) 372 см. 184) 374 см. 185) 376 см. 186) 378 см. 187) 380 см. 188) 382 см. 189) 384 см. 190) 386 см. 191) 388 см. 192) 390 см. 193) 392 см. 194) 394 см. 195) 396 см. 196) 398 см. 197) 400 см. 198) 402 см. 199) 404 см. 200) 406 см. 201) 408 см. 202) 410 см. 203) 412 см. 204) 414 см. 205) 416 см. 206) 418 см. 207) 420 см. 208) 422 см. 209) 424 см. 210) 426 см. 211) 428 см. 212) 430 см. 213) 432 см. 214) 434 см. 215) 436 см. 216) 438 см. 217) 440 см. 218) 442 см. 219) 444 см. 220) 446 см. 221) 448 см. 222) 450 см. 223) 452 см. 224) 454 см. 225) 456 см. 226) 458 см. 227) 460 см. 228) 462 см. 229) 464 см. 230) 466 см. 231) 468 см. 232) 470 см. 233) 472 см. 234) 474 см. 235) 476 см. 236) 478 см. 237) 480 см. 238) 482 см. 239) 484 см. 240) 486 см. 241) 488 см. 242) 490 см. 243) 492 см. 244) 494 см. 245) 496 см. 246) 498 см. 247) 500 см. 248) 502 см. 249) 504 см. 250) 506 см. 251) 508 см. 252) 510 см. 253) 512 см. 254) 514 см. 255) 516 см. 256) 518 см. 257) 520 см. 258) 522 см. 259) 524 см. 260) 526 см. 261) 528 см. 262) 530 см. 263) 532 см. 264) 534 см. 265) 536 см. 266) 538 см. 267) 540 см. 268) 542 см. 269) 544 см. 270) 546 см. 271) 548 см. 272) 550 см. 273) 552 см. 274) 554 см. 275) 556 см. 276) 558 см. 277) 560 см. 278) 562 см. 279) 564 см. 280) 566 см. 281) 568 см. 282) 570 см. 283) 572 см. 284) 574 см. 285) 576 см. 286) 578 см. 287) 580 см. 288) 582 см. 289) 584 см. 290) 586 см. 291) 588 см. 292) 590 см. 293) 592 см. 294) 594 см. 295) 596 см. 296) 598 см. 297) 600 см. 298) 602 см. 299) 604 см. 300) 606 см. 301) 608 см. 302) 610 см. 303) 612 см. 304) 614 см. 305) 616 см. 306) 618 см. 307) 620 см. 308) 622 см. 309) 624 см. 310) 626 см. 311) 628 см. 312) 630 см. 313) 632 см. 314) 634 см. 315) 636 см. 316) 638 см. 317) 640 см. 318) 642 см. 319) 644 см. 320) 646 см. 321) 648 см. 322) 650 см. 323) 652 см. 324) 654 см. 325) 656 см. 326) 658 см. 327) 660 см. 328) 662 см. 329) 664 см. 330) 666 см. 331) 668 см. 332) 670 см. 333) 672 см. 334) 674 см. 335) 676 см. 336) 678 см. 337) 680 см. 338) 682 см. 339) 684 см. 340) 686 см. 341) 688 см. 342) 690 см. 343) 692 см. 344) 694 см. 345) 696 см. 346) 698 см. 347) 700 см. 348) 702 см. 349) 704 см. 350) 706 см. 351) 708 см. 352) 710 см. 353) 712 см. 354) 714 см. 355) 716 см. 356) 718 см. 357) 720 см. 358) 722 см. 359) 724 см. 360) 726 см. 361) 728 см. 362) 730 см. 363) 732 см. 364) 734 см. 365) 736 см. 366) 738 см. 367) 740 см. 368) 742 см. 369) 744 см. 370) 746 см. 371) 748 см. 372) 750 см. 373) 752 см. 374) 754 см. 375) 756 см. 376) 758 см. 377) 760 см. 378) 762 см. 379) 764 см. 380) 766 см. 381) 768 см. 382) 770 см. 383) 772 см. 384) 774 см. 385) 776 см. 386) 778 см. 387) 780 см. 388) 782 см. 389) 784 см. 390) 786 см. 391) 788 см. 392) 790 см. 393) 792 см. 394) 794 см. 395) 796 см. 396) 798 см. 397) 800 см. 398) 802 см. 399) 804 см. 400) 806 см. 401) 808 см. 402) 810 см. 403) 812 см. 404) 814 см. 405) 816 см. 406) 818 см. 407) 820 см. 408) 822 см. 409) 824 см. 410) 826 см. 411) 828 см. 412) 830 см. 413) 832 см. 414) 834 см. 415) 836 см. 416) 838 см. 417) 840 см. 418) 842 см. 419) 844 см. 420) 846 см. 421) 848 см. 422) 850 см. 423) 852 см. 424) 854 см. 425) 856 см. 426) 858 см. 427) 860 см. 428) 862 см. 429) 864 см. 430) 866 см. 431) 868 см. 432) 870 см. 433) 872 см. 434) 874 см. 435) 876 см. 436) 878 см. 437) 880 см. 438) 882 см. 439) 884 см. 440) 886 см. 441) 888 см. 442) 890 см. 443) 892 см. 444) 894 см. 445) 896 см. 446) 898 см. 447) 900 см. 448) 902 см. 449) 904 см. 450) 906 см. 451) 908 см. 452) 910 см. 453) 912 см. 454) 914 см. 455) 916 см. 456) 918 см. 457) 920 см. 458) 922 см. 459) 924 см. 460) 926 см. 461) 928 см. 462) 930 см. 463) 932 см. 464) 934 см. 465) 936 см. 466) 938 см. 467) 940 см. 468) 942 см. 469) 944 см. 470) 946 см. 471) 948 см. 472) 950 см. 473) 952 см. 474) 954 см. 475) 956 см. 476) 958 см. 477) 960 см. 478) 962 см. 479) 964 см. 480) 966 см. 481) 968 см. 482) 970 см. 483) 972 см. 484) 974 см. 485) 976 см. 486) 978 см. 487) 980 см. 488) 982 см. 489) 984 см. 490) 986 см. 491) 988 см. 492) 990 см. 493) 992 см. 494) 994 см. 495) 996 см. 496) 998 см. 497) 1000 см. 498) 1002 см. 499) 1004 см. 500) 1006 см. 501) 1008 см. 502) 1010 см. 503) 1012 см. 504) 1014 см. 505) 1016 см. 506) 1018 см. 507) 1020 см. 508) 1022 см. 509) 1024 см. 510) 1026 см. 511) 1028 см. 512) 1030 см. 513) 1032 см. 514) 1034 см. 515) 1036 см. 516) 1038 см. 517) 1040 см. 518) 1042 см. 519) 1044 см. 520) 1046 см. 521) 1048 см. 522) 1050 см. 523) 1052 см. 524) 1054 см. 525) 1056 см. 526) 1058 см. 527) 1060 см. 528) 1062 см. 529) 1064 см. 530) 1066 см. 531) 1068 см. 532) 1070 см. 533) 1072 см. 534) 1074 см. 535) 1076 см. 536) 1078 см. 537) 1080 см. 538) 1082 см. 539) 1084 см. 540) 1086 см. 541) 1088 см. 542) 1090 см. 543) 1092 см. 544) 1094 см. 545) 1096 см. 546) 1098 см. 547) 1100 см. 548) 1102 см. 549) 1104 см. 550) 1106 см. 551) 1108 см. 552) 1110 см. 553) 1112 см. 554) 1114 см. 555) 1116 см. 556) 1118 см. 557) 1120 см. 558) 1122 см. 559) 1124 см. 560) 1126 см. 561) 1128 см. 562) 1130 см. 563) 1132 см. 564) 1134 см. 565) 1136 см. 566) 1138 см. 567) 1140 см. 568) 1142 см. 569) 1144 см. 570) 1146 см. 571) 1148 см. 572) 1150 см. 573) 1152 см. 574) 1154 см. 575) 1156 см. 576) 1158 см. 577) 1160 см. 578) 1162 см. 579) 1164 см. 580) 1166 см. 581) 1168 см. 582) 1170 см. 583) 1172 см. 584) 1174 см. 585) 1176 см. 586) 1178 см. 587) 1180 см. 588) 1182 см. 589) 1184 см. 590) 1186 см. 591) 1188 см. 592) 1190 см. 593) 1192 см. 594) 1194 см. 595) 1196 см. 596) 1198 см. 597) 1200 см. 598) 1202 см. 599) 1204 см. 600) 1206 см. 601) 1208 см. 602) 1210 см. 603) 1212 см. 604) 1214 см. 605) 1216 см. 606) 1218 см. 607) 1220 см. 608) 1222 см. 609) 1224 см. 610) 1226 см. 611) 1228 см. 612) 1230 см. 613) 1232 см. 614) 1234 см. 615) 1236 см. 616) 1238 см. 617) 1240 см. 618) 1242 см. 619) 1244 см. 620) 1246 см. 621) 1248 см. 622) 1250 см. 623) 1252 см. 624) 1254 см. 625) 1256 см. 626) 1258 см. 627) 1260 см. 628) 1262 см. 629) 1264 см. 630) 1266 см. 631) 1268 см. 632) 1270 см. 633) 1272 см. 634) 1274 см. 635) 1276 см. 636) 1278 см. 637) 1280 см. 638) 1282 см. 639) 1284 см. 640) 1286 см. 641) 1288 см. 642) 1290 см. 643) 1292 см. 644) 1294 см. 645) 1296 см. 646) 1298 см. 647) 1300 см. 648) 1302 см. 649) 1304 см. 650) 1306 см. 651) 1308 см. 652) 1310 см. 653) 1312 см. 654) 1314 см. 655) 1316 см. 656) 1318 см. 657) 1320 см. 658) 1322 см. 659) 1324 см. 660) 1326 см. 661) 1328 см. 662) 1330 см. 663) 1332 см. 664) 1334 см. 665) 1336 см. 666) 1338 см. 667) 1340 см. 668) 1342 см. 669) 1344 см. 670) 1346 см. 671) 1348 см. 672) 1350 см. 673) 1352 см. 674) 1354 см. 675) 1356 см. 676) 1358 см. 677) 1360 см. 678) 1362 см. 679) 1364 см. 680) 1366 см. 681) 1368 см. 682) 1370 см. 683) 1372 см. 684) 1374 см. 685) 1376 см. 686) 1378 см. 687) 1380 см. 688) 1382 см. 689) 1384 см. 690) 1386 см. 691) 1388 см. 692) 1390 см. 693) 1392 см. 694) 1394 см. 695) 1396 см. 696) 1398 см. 697) 1400 см. 698) 1402 см. 699) 1404 см. 700) 1406 см. 701) 1408 см. 702) 1410 см. 703) 1412 см. 704) 1414 см. 705) 1416 см. 706) 1418 см. 707) 1420 см. 708) 1422 см. 709) 1424 см. 710) 1426 см. 711) 1428 см. 712) 1430 см. 713) 1432 см. 714) 1434 см. 715) 1436 см. 716) 1438 см. 717) 1440 см. 718) 1442 см. 719) 1444 см. 720) 1446 см. 721) 1448 см. 722) 1450 см. 723) 1452 см. 724) 1454 см. 725) 1456 см. 726) 1458 см. 727) 1460 см. 728) 1462 см. 729) 1464 см. 730) 1466 см. 731) 1468 см. 732) 1470 см. 733) 1472 см. 734) 1474 см. 735) 1476 см. 736) 1478 см. 737) 1480 см. 738) 1482 см. 739) 1484 см. 740) 1486 см. 741) 1488 см. 742) 1490 см. 743) 1492 см. 744) 1494 см. 745) 1496 см. 746) 1498 см. 747) 1500 см. 748) 1502 см. 749) 1504 см. 750) 1506 см. 751) 1508 см. 752) 1510 см. 753) 1512 см. 754) 1514 см. 755) 1516 см. 756) 1518 см. 757) 1520 см. 758) 1522 см. 759) 1524 см. 760) 1526 см. 761) 1528 см. 762) 1530 см. 763) 1532 см. 764) 1534 см. 765) 1536 см. 766) 1538 см. 767) 1540 см. 768) 1542 см. 769) 1544 см. 770) 1546 см. 771) 1548 см. 772) 1550 см. 773) 1552 см. 774) 1554 см. 775) 1556 см. 776) 1558 см. 777) 1560 см. 778) 1562 см. 779) 1564 см. 780) 1566 см. 781) 1568 см. 782) 1570 см. 783) 1572 см. 784) 1574 см. 785) 1576 см. 786) 1578 см. 787) 1580 см. 788) 1582 см. 789) 1584 см. 790) 1586 см. 791) 1588 см. 792) 1590 см. 793) 1592 см. 794) 1594 см. 795) 1596 см. 796) 1598 см. 797) 1600 см. 798) 1602 см. 799) 1604 см. 800) 1606 см. 801) 1608 см. 802) 1610 см. 803) 1612 см. 804) 1614 см. 805) 1616 см. 806) 1618 см. 807) 1620 см. 808) 1622 см. 809) 1624 см. 810) 1626 см. 811) 1628 см. 812) 1630 см. 813) 1632 см. 814) 1634 см. 815) 1636 см. 816) 1638 см. 817) 1640 см. 818) 1642 см. 819) 1644 см. 820) 1646 см. 821) 1648 см. 822) 1650 см. 823) 1652 см. 824) 1654 см. 825) 1656 см. 826) 1658 см. 827) 1660 см. 828) 1662 см. 829) 1664 см. 830) 1666 см. 831) 1668 см. 832) 1670 см. 833) 1672 см. 834) 1674 см. 835) 1676 см. 836) 1678 см. 837) 1680 см. 838) 1682 см. 839) 1684 см. 840) 1686 см. 841) 1688 см. 842) 1690 см. 843) 1692 см. 844) 1694 см. 845) 1696 см. 846) 1698 см. 847) 1700 см. 848) 1702 см. 849) 1704 см. 850) 1706 см. 851) 1708 см. 852) 1710 см. 853) 1712 см. 854) 1714 см. 855) 1716 см. 856) 1718 см. 857) 1720 см. 858) 1722 см. 859) 1724 см. 860) 1726 см. 861) 1728 см. 862) 1730 см. 863) 1732 см. 864) 1734 см. 865) 1736 см. 866) 1738 см. 867) 1740 см. 868) 1742 см. 869) 1744 см. 870) 1746 см. 871) 1748 см. 872) 1750 см. 873) 1752 см. 874) 1754 см. 875) 1756 см. 876) 1758 см. 877) 1760 см. 878) 1762 см. 879) 1764 см. 880) 1766 см. 881) 1768 см. 882) 1770 см. 883) 1772 см. 884) 1774 см. 885) 1776 см. 886) 1778 см. 887) 1780 см. 888) 1782 см. 889) 1784 см. 890) 1786 см. 891) 1788 см. 892) 1790 см. 893) 1792 см. 894) 1794 см. 895) 1796 см. 896) 1798 см. 897) 1800 см. 898) 1802 см. 899) 1804 см. 900) 1806 см. 901) 1808 см. 902) 1810 см. 903) 1812 см. 904) 1814 см. 905) 1816 см. 906) 1818 см. 907) 1820 см. 908) 1822 см. 909) 1824 см. 910) 1826 см. 911) 1828 см. 912) 1830 см. 913) 1832 см. 914) 1834 см. 915) 1836 см. 916) 1838 см. 917) 1840 см. 918) 1842 см. 919) 1844 см. 920) 1846 см. 921) 1848 см. 922) 1850 см. 923) 1852 см. 924) 1854 см. 925) 1856 см. 926) 1858 см. 927) 1860 см. 928) 1862 см. 929) 1864 см. 930) 1866 см. 931) 1868 см. 932) 1870 см. 933) 1872 см. 934) 1874 см. 935) 1876 см. 936) 1878 см. 937) 1880 см. 938) 1882 см. 939) 1884 см. 940) 1886 см. 941) 1888 см. 942) 1890 см. 943) 1892 см. 944) 1894 см. 945) 1896 см. 946) 1898 см. 947) 1900 см. 948) 1902 см. 949) 1904 см. 950) 1906 см. 951) 1908 см. 952) 1910 см. 953) 1912 см. 954) 1914 см. 955) 1916 см. 956) 1918 см. 957) 1920 см. 958) 1922 см. 959) 1924 см. 960) 1926 см. 961) 1928 см. 962) 1930 см. 963) 1932 см. 964) 1934 см. 965) 1936 см. 966) 1938 см. 967) 1940 см. 968) 1942 см. 969) 1944 см. 970) 1946 см. 971) 1948 см. 972) 1950 см. 973) 1952 см. 974) 1954 см. 975) 1956 см. 976) 1958 см. 977) 1960 см. 978) 1962 см. 979) 1964 см. 980) 1966 см. 981) 1968 см. 982) 1970 см. 983) 1972 см. 984) 1974 см. 985) 1976 см. 986) 1978 см. 987) 1980 см. 988) 1982 см. 989) 1984 см. 990) 1986 см. 991) 1988 см. 992) 1990 см. 993) 1992 см. 994) 1994 см. 995) 1996 см. 996) 1998 см. 997) 2000 см. 998) 2002 см. 999) 2004 см. 1000) 2006 см. 1001) 2008 см. 1002) 2010 см. 1003) 2012 см. 1004) 2014 см. 1005) 2016 см. 1006) 2018 см. 1007) 2020 см. 1008) 2022 см. 1009) 2024 см. 1010) 2026 см. 1011) 2028 см. 1012) 2030 см. 1013) 2032 см. 1014) 2034 см. 1015) 2036 см. 1016) 2038 см. 1017) 2040 см. 1018) 2042 см. 1019) 2044 см. 1020) 2046 см. 1021) 2048 см. 1022) 2050 см. 1023) 2052 см. 1024) 2054 см. 1025) 2056 см. 1026) 2058 см. 1027) 2060 см. 1028) 2062 см. 1029) 2064 см. 1030) 2066 см. 1031) 2068 см. 1032) 2070 см. 1033) 2072 см. 1034) 2074 см. 1035) 2076 см. 1036) 2078 см. 1037) 2080 см. 1038) 2082 см. 1039) 2084 см. 1040) 2086 см. 1041) 2088 см. 1042) 2090 см. 1043) 2092 см. 1044) 2094 см. 1045) 2096 см. 1046) 2098 см. 1047) 2100 см. 1048) 2102 см. 1049) 2104 см. 1050) 2106 см. 1051) 2108 см. 1052) 2110 см. 1053) 2112 см. 1054) 2114 см. 1055) 2116 см. 1056) 2118 см. 1057) 2120

24. VI $\frac{1}{30}$

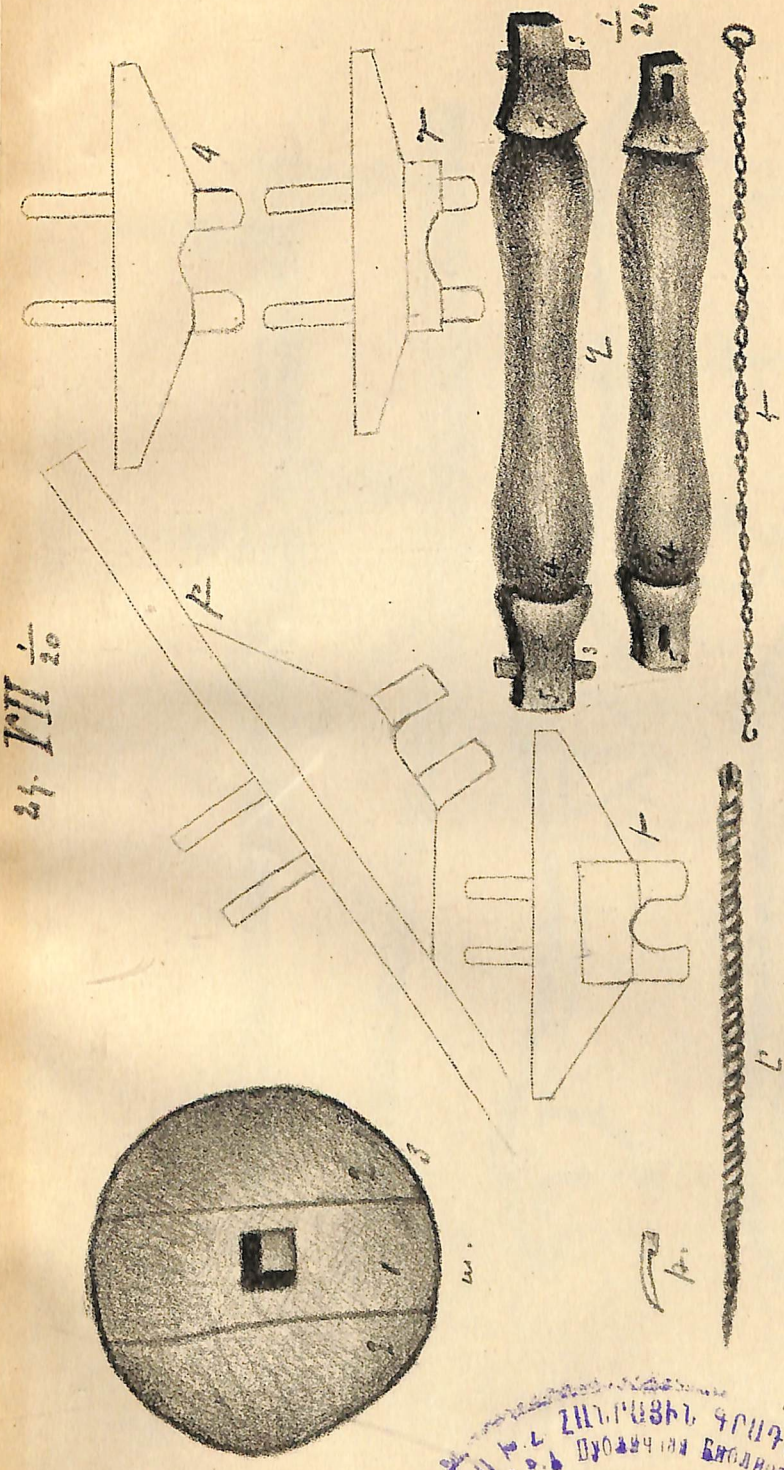

- 1) Проводник выш. 7 м. 11/2. 2) Провод. 3) м. 3 м. 5/2. 4) м. 3 м. 5/2. 5) Провод. 6) м. 11/2. 6) м. 11/2. 7) м. 11/2. 8) м. 11/2. 9) м. 11/2. 10) м. 11/2. 11) м. 11/2. 12) м. 11/2. 13) м. 11/2. 14) м. 11/2. 15) м. 11/2. 16) м. 11/2.

Центральная библиотека
 22/11 1922
 Библиотека
 1000

Handwritten text, possibly a date or reference number, partially obscured by a stamp.

24. VII $\frac{1}{20}$

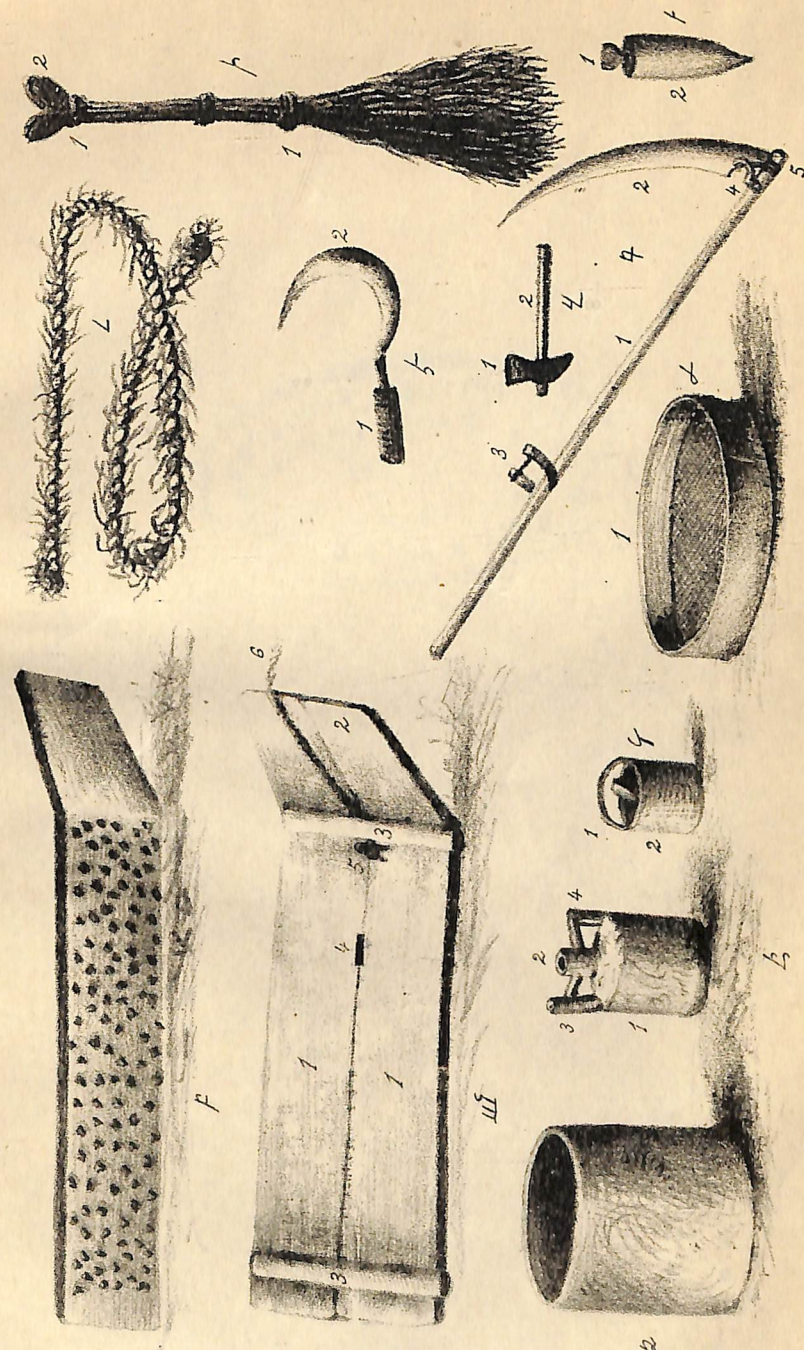
Handwritten text in German, likely a technical description or list of parts:

1) 90 Grad Winkel
 2) 45 Grad Winkel
 3) 30 Grad Winkel
 4) 15 Grad Winkel
 5) 7,5 Grad Winkel
 6) 3,75 Grad Winkel
 7) 1,875 Grad Winkel

Stamp: 20. VII 1922, 7/31 1922, 20. VII 1922, 7/31 1922, 20. VII 1922, 7/31 1922

Handwritten text, possibly a title or reference number, partially obscured by a stamp.

24 X 1/20

Handwritten text in Cyrillic script, possibly a title or reference number, partially obscured by a stamp.

Handwritten text in Cyrillic script, likely a detailed description or list of items corresponding to the sketches. The text is written vertically and includes various numbers and letters.

ԼՈՅՍ ՏԵՍՈՒ ԵՒ ԺՆՆՈՒՄ Է

Կովիասեան եւ կենդրոնական գրութամասանոցներում եւ
իրեն հեղինակի մօտ.

ՀՕՐՈՏ-ՄՕՐՈՏ

(պատկերներ զիւղական կեանքից)

Ա.Ռ.ԱՋԻՆ ԳԻՐԲ

Գինն է 30 կոպ.

Ճախումք են միեւնոյն տեղերում հեղինակի միտ աշխատութիւնները.

«ԵՐԳՈՒՄ» վէպ (սակաւաթիւ). 40 կ.

«ՊԱՏԱՆԵԿԱՆ ՅՈՒՇԵՐ» 15 կ.

Պատրաստ է տպագրութեան համար «ՀՕՐՈՏ ՄՕՐՈՏԻ» երկրորդ գիրքը.

Գինն է 40 կոպ.

6741

2013

« Ազգային գրադարան

NL0078438

